

11.2.08
6
J. Волошинівський.

А н д р і й

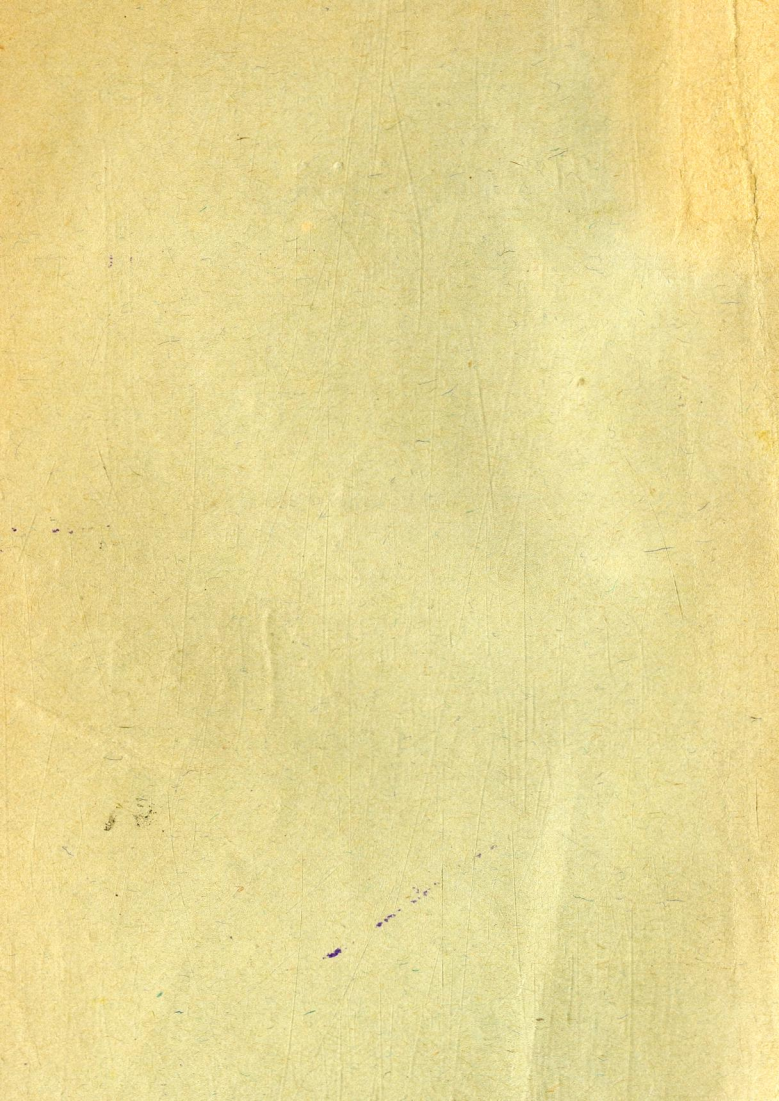
Оповідання з селянського життя.

Друкувалось в
„Світовій Зірниці“
1909 р.

Видання Подільської Губерніальної Народ-
ньої Управи.

Ціна 1 карб. 60 коп.

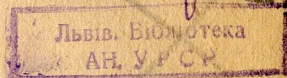
Подільська Губ. Друкарня.
1918.

10 *Мовобит*
І. ВОЛОШИНОВСЬКИЙ.

Ряг. 364-24/14 50

11.768.

А Н Д Р І И

(Оповідання з селянського життя).

~~85236~~

Друкувалось в
„Світовій Зірниці“
1909 р.

Видання Подільської Губерніальної Народньої
Управи.

КАМ'ЯНЕЦЬ на ПОДІЛЛЮ.

Подільська Губерніальна Друкарня
1918.

115(2-4u5-644

Львівська державна
Наукова бібліотека
№ 6831

А н д р і й.

(Оповідання).

Хто бував у Майдані, от так, років тому з п'ять, то непременно бачив, а може й знав, майданецького хазяїна Андрія Думку. На весь Майдан то був такий відомий чоловік, що кому прийшлося хоч скільки днів побути в Майдані, то мусів чути про Андрія. От тепер, вже минуло 5 років, як віднесли Андрія на цвинтарь, а ще й досі його в селі не забули, ще споминають.

Багато є людей на світі. Що дня родяться, що дня помірають, і сліду нема. Помре чоловік, відвезуть його на цвинтарь, зйдуться сусіди, вип'ють по чарці, пообідають, помоляться Богу за упокій душі. Найближча родина поплаче трохи, потужить, запише в помяник, а далі й свої найближчі забудуть.

Чом же то майданецькі люди не забули Андрія? Чим то він їм так врізався в пам'ять?

Воно, бачите, людей то багато, але всі вони мало не однакові. Лиш поверхи вони ріжняться межи собою. Той низький, той високий; той чорнявий, а той русавий, то Іван, а то Петро. А як подивитись на їх життя, то всі вони майже однакові. Кожний з них, хоч може й не п'яниця, але чарки за ковнір не вилляє; хоч і не брехун, але за правдою не дуже то й побивається; хоч і не злодій, але чужого не переступить, але як можна, то й підбере потихеньку. І таких є багато, таких повні села. І для того, як хто з таких

людей і помре, то й не визначно. Помер один, на його місці підріс такий самий другий, і сліду нема.

Але часом межи людьми виродиться якийсь один чоловік, що він не такий, як всі. Про такого чоловіка кажуть, що він такий, „яких мало“. Такого чоловіка помітно межи людьми, як він живе, і визначно, як він помре. Визначно, через те, що нема зараз другого такого, на його місце, бо таких, як він, мало.

От-же Андрій Думка був чоловік „такий, яких мало“. З малих літ він ходив до школи, де вчився дуже гарно. Навчився лиш читати й писати, але читав добре, розумів, що читає і любив читати, а до письма то був такий справний, що як кому було треба написати письмо, то вже непременно приходив до Андрія, бо ніхто так гарно не складе бувало письма й не напише. Коли Андрієві було 15 років, то він поступив на службу до майданецького пана, що виїздив лічитися заграницю і потребував хлопця до послуги. Пан був слабовитий і на одну ногу кривий, так, що сам не виходив, а потребував помочі. Він злюбив собі веселого Андрія і возив його з собою скрізь по світі, де його докторі посиляли. Проїздили вони так, оба, багато світа. Зимою були застряницею, а на літо приїздили до дому. Андрій ходив за своїм слабим паном, як нянька за дитиною; не лишав його ні в застрянишних городах, ні в селі. Пан його був чоловік освічений і розумний, сам читав багато і Андрієві давав книжки і часто з ним балакав. З тих книжок, а ще більше з бесіди з паном, Андрій і сам просвітився.

Якось на дев'ятім році Андрієвої служби, вже під осінь, майданецький пан тяжко заслаб. Післали за доктором. Доктор сказав, що треба зараз виїздити в теплі краї, і то не отягатись, бо як прийдуть осінні,

мокрі плюти, то буде за пізно. Як раз на той час, Андрій був покохав майданецьку дівчину і задумав з нею одружитись. Пан про це знав. Коли дохтор поїхав, пан призвав Андрія та й каже:

— Ти чув Андрію, що дохтор казав? Знов мене висилає.

— Чув. Як треба, то й поїдем—відказав Андрій.

— А тобі ж не жаль буде тепер їхати?

— Чого?

— А з Ганькою що буде?

— Ганька підіжде.

— А як не схоче ждати й віддасться?...

— Як вона мене так любить, як я її, то підіжде, а як що віддасться, то це буде знак що не любила, а поллюбила другого.

— Ну, а ти-ж то як лишишся?

— О так і лишуся. Так як я тепер думаю, то коли не візьму Ганьки, то й женитися не буду. А коли будем їхати?

— Я готовий хоч і завтра, але мені тебе жалко. Ти собі обміркуйся, чи не краще тобі дома остатись.

— Ні, не пустю я вас самих—сказав твердо Андрій.—Передомною ще вік. Ще нажиюся й з жінкою, як Бог дасть здоровля. От, я піду, скажу Гані, що я завтра з вами виїжджаю; як хоче, то нехай підіжде до весни, поки ми повернемось.

Другого дня, Андрій виїхав з паном за гряницю. Але вже щось через два місяці, прийшла телеграма до брата майданецького пана, щоб приїхав. Він поїхав, але вже застав брата тяжко слабого. Через дві неділі, майданецький пан помер і Андрій повернувся перед Різдом до дому.

Якось після Ордані, приїхав до Майдана брат покійного. Він призвав до себе Андрія й прочитав йому запис покійного. В записі так стояло: „половину Майдана записую братові мому, такому то, а Андрієві Думці, що опікувався мною як рідний брат, стеріг мене слабого цілих 10 років і не покинув мене аж до смерти, записую другу половину“.

Прочитавши це, брат покійного майданецького пана протягнув Андрієві руку, та й сказав:

— Ну, що брате? Поділимось Майданом?

— Не будем ми, пане, ділитись, сказав Андрій.

— Чому? Ти-ж чув, що брат, за твою вірну службу та за твоє щире серце, записав тобі половину Майдана.

— Та ж чув. Його воля була записати, а моя воля відказатися.

— Ет, не будь чудаком! Другий би на твоїм місці не знати як радів.

— А ви як знаєте, що й я не радію? Я також радію, що покійний мій пан памятав за мене, при своїй тяжкій слабості. Але я собі так думаю: за мою службу я в пана їв, пив і брав добрі гроші. Тепер я маю з півтора тисячі покладних грошей. Буде з мене. А за щире серце то не беруть плати грішми. Покійний мені за щире серце також щирим серцем віддячив. Він мене розуму навчив, він мене чоловіком зробив. Ні, пане, беріть ви самі цілий Майдан, бо він вам правом належиться.

— То може тобі грішми сплатити? Скажи, як мені зробити, бо я-ж не можу поступити проти братової волі.

— От, як вже так таки дуже хочете щось від себе дати, то поставте, на память покійному, нову

школу в Майдані, бо наша вже зовсім валиться. Тільки, як будете ставити, то я вам дам план, що покійний колись сказав зробити, на зразок одної школи в Швейцарії. Казав покійний: як Бог дасть, Андрію, що я вичуняю, то поставим у Майдані таку школу. Не довелося покійному, при його тяжкій слабості, збудувати таку школу, яку він хотів, то ви поставте, як що хочете. Нехай буде пам'ятка. То план є в мене, я вам його принесу.

— То ти таки не хочеш брати половини Майдана?

— Ні, не хочу.

— Так вони й розійшлися. А через рік в Майдані вже була нова школа, висока, просторна, світла, тепла, а в ній все, чого треба для школи. На посвячінню школи був брат покійного майданецького пана. Коли вже посвятили будинок, він став на порозі і сказав так до громади:

— Ви бачили, що я збудував оцю школу. Мені батюшка казав, що ви збираєтесь мені дякувати. Отже не дякуйте, але послухайте, що я вам скажу, тоді будете знати, кому дякувати. Як помер мій брат за границею, то лишив запис. Половину Майдана записав мені, а половину Андрієві Думці. Я покликав Андрія й сказав йому: поділімся. Але Андрій відказався від половини Майдана. Тоді я хотів йому сплатити грішми, але Андрій відказався від грошей, а лиш просив поставити на пам'ятку покійного мого брата таку школу, яку він сам хотів поставити, та через слабість не міг. План школи був у Андрія, й по тім плані збудована школа. Так от кому дякувати маєм за школу. Андрієві Думці.

В громаді зробився рух. Стали шукати Андрія.

— Давайте Андрія! Де Андрій?! На „ура“ Андрія!

Але Андрія не знайшли. Він лиш побачив до чого доходить, та й сховався.

* * *

Андрій діждався зимних м'ясниць, одружився з Ганьєю та й сів на своє господарство. Батько його не дуже довго тішився невісткою. Простудився весною й помер. В хаті лишилась Андрієва мати й Андрій з жінкою. Жили вони собі тихо, бережливо, так, що й не знати було по Андрієві, що в нього є покладний гріш. Він таки не тримав грошей дома. Відніс їх на пошту здав до зберегательної каси, а сам робив коло своїх шости моргів землі. Не пив, не гуляв, та й йому хватало прожити.

Сам він був добре грамотний; просвітився трохи за 10 років служби й коли лиш мав вільну хвилину, то читав газету, а зимою, коли було менше роботи, то читав і книжки. Часом, бувало, читає голосно, а потім покладе книжку та почне розказувати, що то він бачив по світі. Мати сидить коло печі з куделью, жінка вишиває сорочку. Заслухаються обі, бувало, та й забудуть за роботу, лиш наставляють вуха, щоб то слова не пропустити. Зі всіх книжок, Андрій найбільше любив євангеліє. Він бувало каже:

— От, скільки є книжок на світі; і розумні вони і цікаві, а нема ні одної такої, як оця книжка. Маленька вона, але важненька.—І що вечора, бувало, перед молитвою, він читав на голос якийсь шматок з євангелія.

Андрія дуже кортіло, що його Ганя неграмотна. Він так собі думав: От, як Бог пошле Гані здоров'я,

то скоро буде в нас і дитинка. Поки ще воно буде мале, Ганя дасть раду. Але як почне підростати, то треба-ж знати, як його виховати. То ще мало накормити дитину, та одягнути. Її треба пильнувати, навчити її треба з малих літ до добра наклоняти, бо воно не дурно кажуть: чим горня натягне, тим і смердить. Ну, а як підросте дитина, то я-ж її так не лишу. Треба віддати до школи. На те я й гроші відклав, щоб не розійшлися, щоб було на науку дітей, як що нас Господь ними вдарує. Отже, як мати буде зовсім темна, то не буде мати у дітей того пошанівку. А як вже дитина не шанує батька й матері, то вже не варт нічого; з такої дитини нікому потіхи не буде.

Так собі Андрій нераз думав, але не казав жінці нічого. Він боявся, щоб її не було прикро. Одного разу Ганя сама спитала Андрія:

— Скажи-но, чи дуже тяжко навчитися грамоти?

— Як кому. Як у кого здатність та охота. А ти-б може хотіла навчитися?

— Мене не раз кортить, та не знаю, чи мені ще пора вчитися.

— Що-ж; ти вже таки стара жінка—зажартував Андрій.

— Стара не стара, а все-ж таки, вже не дитина.

— От попробуем, як хочеш,—сказав Андрій.

Так почалась наука. Через три місяці Ганя вже читала помалу, а ще через два місяці, вже таки добре могла читати, тільки ще всього не розуміла. Тоді Андрій поясняв жінці те, чого вона не знала, але Ганя була така понятлива і скоро так виправилась, що вже й не потребувала Андрія питати. Сама все розуміла.

Якось після Михайла появилась у них дитинка, дочка. Охрестили її Титяною.

Як хата без дитини, то кажуть, що то глуха хата. Воно й правда. Ніхто так не красить, не веселить хати, як діти. І нема нічого дорожчого у чоловіка, по над його рідну дитину. Навіть найбільшому брехунові люди вірять, коли він вже клянеться в дитину. Для дітей ми живем, для них ми працюєм, за них ми готові все віддати.

От же, як прибула дитинка до Андрієвої хати, то хата ніби ожила. І Ганя і Андрій над тим лиш думали; якби то свої дитині й здоровля зберегти і розуму навчити і долю щасливу дати. Андрієва мама то вже за малою Титянкою світа не бачила. Лиш водить старенька очима за дитиною, сміється та й приговорює:

— Донечка моя! Зозулька моя! Голубка ти моя красна!

Росла Титянка гарно. Щебетала, як пташка по хаті й по дворі, веселила всіх своїм привітливим, ясным личком, радувала батька й матір своєю щирою, правдивою натурою. Вона в них була песчена. Ні Андрій, ні Ганя не кричали ніколи на дитину, не лаяли; ніколи вона від них не чула марного слова. Про те, її навіть і в думку не прийшло ніколи, що то можна коли не послухати батька або матері, що можна перед ними що затаїти.

Раз, Титянка, коли її вже було 6 років, гойдалась на воротях і розбила глечик, що висів на кілку, на плоті. Вона почала плакати. Саме тоді проходив вулицею Трофан, пастух від череди. Він став погішати дівчинку.

— Не плач, дурна! От, збери черепки, закинь в бур'яни, то ніхто й знати не буде.

Титянка перестала плакати, видивилась на Трофана, та й сказала:

— Мамка будуть знати, бо я зараз їм сама скажу.

— Не кажи, дурна, бо будуть бити. Ти скажи, що худоба йшла в поле, та й корова зачепила рогом, та й розбила.

— То не корова, то я,—відказала дівчинка.

— Пастух пішов далі, а Титяна побігла до мамки.

— Мамко! Я розбила того глечика, що був на плоті.

— Та-ж як ти його розбила?—спитала Андріїха.

— Так, гоїдалася на воротах, та втрутила глечика, а він упав, та й розбився.

— Шкода глечика. Як граєшся, то дивися, щоб шкоди не зробити. А на воротах не гоїдайся, бо від того ворота ломаються.

— А Трофан казав, мамко, що ви будете бити за глечика.

— За що ж тебе бити? Ти-ж його не навмисне розбила. А що Трофан казав?

— Казав: Не плач, дурна! Збери черепки, закинь у бур'яни, то ніхто й знати не буде...

— Та й чому ти не послухала Трофана?—спитала Андріїха.

— Бо так зле, як він казав. Я йому сказала, що я сама скажу, що то я зробила, а він каже: не кажи, бо будуть бити. Скажи, що корова зачепила рогом, та й розбила...

— А це як, по твоєму, добре би було так сказати?—спитала знов Андріїха.

— Ні, не добре. Як же на корову сказати, як то я сама розбила?

Ганя взяла Титяну на руки й пригорнула.

— Гарна моя доня,—сказала вона.—Тепер, то мені вже й глечика не шкода, бо ти мене потішила тим, що сама призналася, не послухала Трофана. Так завше кажи правду. Бог дуже не любить тих, що брешуть. Ну, бігай гратися, а вечером ми попросим татка, щоб тобі вчепили гойданку, то будеш собі гойдатися, скільки схочеш.

Титянка поцілувала мамку, вибігла на двір і з radoшів, почала бігати по садку. Так їй було чогось легко, так радісно, так весело, що вона стала співати. Чи вона так тішилася з гойданки, чи того, що призналась мамці за глечик. Вона й сама не знала. Досить, що все їй чогось показалось дуже гарне, краще як завше. І хата чогось ніби біліша, і садок зеленіший і сонечко таке ласкаве та тепле, що пробірялось поміж листочки й цілувало рум'яне личко дівчинки. Коли прийшло вечером лягати спати, Титянка зговорила „Отче наш“, а потім сказала до мамки:

— Мамко! Чи до Бога то можна лиш одну молитву казати, чи можна й так що сказати?

— А що-ж ти хочеш сказати?—спитала здивована Ганка.

— Я хочу сказати, що я буду завше казати правду. Можна?

— Можна, доню, можна. Це також буде молитва. Але звідки це тобі прийшло?

— Бо ви казали, що Бог не любить тих, що брешуть, а я хочу, щоби мене Бог любив. То можна сказати?

— Можна, доню, скажи.

Титянка склала рученята та й сказала:

— Я, Бозю, завше буду говорити правду. Ніколи не буду брехати.

Вже Титяна заснула, коли прийшов до дому Андрій. Ганя ждала його з вечерою. При вечері вона розказала Андрієві про розбитий глечик і про молитву Титяни.

— Щира, правдива душа,—сказав Андрій. Коли б то світ не звернув її з дороги. Оце перший раз вона стрінулась з неправдою. От вона не послухала Трофана, що її наставляв, як вибредхатися. На перший раз вона згідилась бредхні. Дай Боже, щоб вона її так завше гидилась. А гойданку треба зробити. Нехай дитина має пам'ятку того дня, коли вона перший раз стрінулась з бредхньою й вибрала правду.

* * *

Прийшла зима. Андрій мав трохи більше вільного часу й взявся вчити свою Титяну. Дитина була цікава й наука пішла спірно. До весни Титяна вже могла трохи читати й писати вже, не дуже то гарно, але все таки так, що могла письмо написати. Під осінь, Титяна пішла до школи. Походила дві зими й здала екзамен. Тепер Андрій почав радитися з жінкою, що далі робити. Титяна була здатна, мала охоту до науки: шкода була її залишити. І от порадились, віддати дочку до гімназії. Андрій поїхав в город, подав прозьбу до гімназії. Директор гімназії прийняв прозьбу, прочитав, поглянув на Андрія та й спитав.

— Ви „крестянин“?

— Крестянин,—відказав сміло Андрій.— Я так і в прозьбі написав.

— Я бачу. Але скажіть мені, куди ви свою дочку рихтуєте?

— Та-ж рихтую в гімназію. Має охоту до науки, нехай вчиться.

— А як скінчить, то що вона буде робити?

— Що собі схоче й що зможе. Чи то можна тепер вгадати?

— Так, то воно так. Але ви знаєте, що наука дорого коштує. Подумайте, чи вам хватить грошей?

— Вона в мене одна. На одну хватить. А все таки скажіть, що то буде коштувати?— спитав Андрій.

— Наука не так то дорого, а все-ж таки, з книжками, рублів сто на рік. Але треба наймити квартиру й харчі. Щитайте дешево, то треба дати 20 карб. на місяць. 10 місяців на рік, то 200 рублів, то вже разом 300. Ще з 50 на шмаття, то 350 руб. на рік. Так, що за 7 років гімназії, то буде вас дочка коштувати 2450 карб. Общитайтесь.

— Маю в касі 2000 карб. на 6 років хватить. А потім, може вже вона й сама щось трохи заробить, а може я знайду дешевшу квартиру. Якби так можна менше грішми платити, то я би волів щось трохи продуктами давати. Чи бараболя, чи буряки, чи капуста, а то сир, де коли трохи масла... Все це в городі коштує, я знаю. А воно в мене знайдеться. Може-б ви мені нараяли яку квартиру, але таку, щоб можна було безпечно дитину лишити. Бо то, бачите, город... дитина сільська, та ще й дівчина. Вам не треба казати... Дівчат скрізь треба пильнувати, як ока в голові, а в городі, то ще більше.

— Вибачайте, що я вас питаю—сказав директор.—Ви самі були в школах?

— Був в сільській школі.

— А потім де вчилися?

— Нігде. Або що?

— Нічого. Я так лиш питаю, бо ви так толково

говорите, що по вас видно, що ви чоловік освічений і бувалий.

— Я трохи таки світа бачив, а воно освічує, так як і школа.

Тут Андрій розказав директорові, як то він їздив з майданецьким паном заграницю. Нарешті так скінчив:

— Я бачив, що розум і наука чоловікові дуже потрібні. Те все, на що я надивився на світі, то все слід науки й освіти. Чим більше освічені люде, тим їм лучче й тим вони луччі. Чим народ темніший, тим йому гірше, тим він бідніший, а з біди все зле береться. Тим то я нехочу, щоб моя дитина була темна. Маю її одну, й що маю, віддам, щоб їй очі розкрити. Нехай вона не буде сліпа, нехай знає, що люди знають. Може їй Бог допоможе, що й вона комусь очі розкриє. Трохи я боюся, але що-ж робити? Буде, як Бог дасть...

— Чого ви боїтеся—спитав директор.

— Це довго казати, Не хочу я вам голови морочити.

Нічого, кажіть. Я тепер маю час, то й послухаю,—відказав директор.

Його зацікавив Андрій. Йому, як директорові, часто приходилося балакати з батьками й матерями дітей, що вчилися в його школі. Але оце перший раз прийшов до нього селянин, що хотів віддати свою дівчинку до гімназії. Директорові було дуже цікаво послухати, що то думає той селянин, на що то він віддає дитину до гімназії й чого то він боїться. Тим то він і рад був з ним побалакати. Тим то він і затримав Андрія. Андрія також кортіло побалакати з ди-

ректором тої школи, до котрої він намірився віддати дитину.

— Ви мене спитали,—так почав казати Андрій,—чого я боюсь? Воно, бачите, є чого й боятись, як віддаш дитину в чужі руки. Знаєш, яку віддаєш, а не знаєш, яка вона до тебе повернеться. Я хочу дати їй науку. Так мені Бог дав, що я можу віддати дитину до школи, і я це повинен зробити. Школа їй дасть ту науку, якої я сам не можу дати. Науки я не боюся; вона—добро. Але наука, то так як ніж. Ним можна й хліба врізати, але можна й скалічитися. От того калітва я й боюся. Надивився я на світі на всіляких людей, освічених, учених, але ви знаєте, що межи ними багато калік. А їх каліцтво, то те, що вони загубили сумління. Є межи нашим простацтвом багато таких, що роблять зло. Запиваються, брешуть, крадуть. Але їм і дивувати не можна. Вони темні, вони, по простому сказати, дурні, а „дурному,—кажуть, і Бог простить“. У них сумління є, тільки воно спить. Ніхто не будив того сумління. І не сліпий він і не темний і не дурний. Він бачить перед собою дорогу, він добре розбирає, що зло, а що добре, але не признає ніякої стяги. Ти йому скажи: „Бог“, то він тобі скаже, що Бога нема; ти йому скажи: „сумління“, то він сміється, бо він не признає сумління. І вірте мені, що ніколи темний, простий чоловік не натворить стільки лиха, не зробить стільки зла, як такий освічений та вчений, що покинув Бога, що загубив сумління. Такий не має ніякої стяги, такому все можна, такий не сопятиться ні перед чим, а наука ще йому помагає; він знає, як що зробити. І якби я знав, що моя дитина має в школі покалічити душу, має загубити честь і сумління, то я б її не дав до школи.

Нехай би собі була темна, та чесна. Тепер моя дитина чесна, правдива, в неї душа чиста. Ми за нею дивимось обое, ми нею кируєм. Але як то буде в школі, то Господь його знає... Вона від товаришок почує не раз таке, що його краще було б і не чути, а не буде кому поговорити з нею, так, як може поговорити мати й батько. Дитинка, як деревинка. Ще до цієї пори вона в мене рівна. Не без того, щоб її не пробували зігнути, скривити, до злого наклоняти. Треба все рівняти, направляти. От я не знаю, хто це буде робити, як ми віддамо дитину за очі, в чужі руки.

— Все це правда,—сказав директор.—Я вас тепер розумію, чого ви боїтесь. Треба шукати такої квартири, де би було кому дивитися за дитиною.

— То-ж-бо то. Я оце вас і хотів просити. Це для мене важніше, як харчі. Мені недалеко, всього 18 верств. Що неділі я можу приїхати, бо скоротить навідати дитину, то я все щось привезу, то масла, то сира, то яець, що там є при хазяйстві тільки, нехай би за дівчинкою дивились, щоб вона не втратила чести, не загубила сумління...

Директор обіцяв пошукати таку квартиру для Андрієвої дівчинки, щоб вона там мала опіку.

Через тиждень Андрій забрав жінку й Титянку на віз і повіз в город. Директор встарчився в слові й договорив для Титяни квартиру в одній вчительки, що обіцяла пильнувати дівчинки, як своїєї рідної дитини. Андрій заплатив за квартиру, за місяць, 15 карб. і обіцяв привозити що тижня по трохи продуктів. Купив він ще потрібні книжки, попрощався з Титяною й поїхав з жінкою до дому.

Бідна Титяна лишилась сама в городі, межі чужими людьми. Довго вона стояла коло воріт, поки

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 683/

11.7.68
Львів. Бібліотека
АН УРСР

було ще видно віз, на котрім поїхали її батько й мати. Але віз вже був далеко, а Титянці очі заслонились сльозами й вона вже нічого не бачила. Коли вона оглянулась, то побачила коло себе вчительку, Ганну Петрівну. Вчителька пригорнула до себе Титяну.

— Не плач Титянко,—сказала вона,—Татко в неділю знов приїдуть. Тимчасом, завтра понеділок, треба йти до школи. Ходи, переглянем книжки і я тобі де що розкажу про школу.

Титяна жваво обтерла сльози й пішла за вчителькою.

Другого дня вона вже була в гімназії.

* * *

Минали роки. Титяна Андрієва скінчила вже школу, приїхала на літо до дому й привезла з собою дуже гарне свідоцтво. Андрій з Андреїхою не могли натішитись дочкою, бо то й гарна і вчена й до всіх прихильна. Титяна не хотіла покинути науки. Забагла вчитись на лікарку. Андрій не перечив, але не міг вже платити за дальшу науку. Витратив всі гроші на гімназію. Сказав він дочці так: „Як хочеш вчитися, то я тобі не бороню. Тільки знай, що в мене вже покладних грошей нема. З доходу, з хазяйства, може ми й зтягнем як обоє з мамкою, карбованців зо 200 на рік, але цього в городі мало. Треба вчитись 4 роки, а я не знаю чи хватить тобі сили й часу, щоб і самій вчитись і ще на життя заробити. Подумай, як чуєшся в силі, то їдь. Не хочу я тебе спиняти“.

Але Титяна не злякалась, що їй тяжко прийдеться. Вона почувала в собі багато молодих сил і на них і надіялась. Після жнив, зібралась та й поїхала. Цілих чотирі роки вона мало що бувала дома. Приїз-

дила лиш де-коли на свята. Навіть і літом, коли школи були закриті, то вона знаходила собі працю, приготівляла чужих дітей до шкіл, щоб заробити трохи грошей на оплату за свою науку. А серед року, то мусіла працювати через силу. Рано ходила до школи, слухати лекції професорів, потім бігала по шпиталях прахтікуватися, вечерами вчила дітей і тим собі заробляла на хліб, а по ночах мусіла сама вчитись. За 4 роки такої тяжкої праці. Титяна дуже змарніла. Рум'яне личко побіліло, висока грудь дівоча запалась, появився поганий, сухий кашель. Але Титяна не піддавалась і скінчила лікарську школу. До Майдана приїхала вона вже з свідоцтвом жінки-лікаря.

Приїхавши до дому, Титяна зараз-же взялась до праці. Стала лічити слабих, котрі сгягались до неї не лиш з одного Майдана, але й з поблизьких сіл. А лічила вона трохи не так, як лічать інші дохторі, що приписують лиш лікарства. Титяна менше ваги придавала лікарствам, а більше звертала увагу на саме життя; на харчі, на спокій слабого. Вона, бувало, каже, що в бруді, в задусі, при нездоровім їдлі й при гризоті, ніяке лікарство не допоможе і що лекше не допустити до слабости, ніжвилічити запущену слабість.

Найбільшу увагу звертала Титяна на жінок і дітей. Багато вона добра зробила в селі своїми розумними порадами. Часто балакаючи з хазяйками, викорінила вона багато шкідливих забобонів, привчила не одну жінку, і не одну матір берегти розумно здоровля своє й своїх дітей. Хати провітрювались, в хатах завелась чистота, діти ходили чисто помиті, в чистім шматтю, їли в одну пору, горілки й не кушали. Коли де бувало заслабне хто в хаті, то Титяна

зараз приходила й розумним обходом та домашніми ліками не допускала до тяжкої хвороби.

Одним словом, Титяна опікувалась людьми в Майдані, як ангел добрий. Та не довго було тої опіки. Працюючи для других, жаліючи нещасного, Титяна лиш себе одної не щадила. З кожним роком марніла чим раз то більше, опадала з сили й нарешті, на третій рік заслабла тяжко й лягла в постіль, з котрої вже їй не прийшлося встати.

Андрій кинувся до докторів, за порадою, та вони й самі зіхались рятувати свою товаришку, про яку слава пішла по околиці. Аптека давала ліки безплатно, докторі не відступали від слабої, але не могли нічого зробити. Титяна занадто спала з сили, щоб перемогти тяжку слабість. Полежала дві неділі й померла.

Титянина мати тих цілих дві неділі не відходила від постелі слабої дочки, не роздягалась і не спала. Тільки—но здрімнеться, сидючи при постелі, та й прокинеться. Так виниділа за час слабости дочки, що коли їй сказали, що дочка вже померла, то бідна мати зразу ніби й не чула, потім глянула на дочку непритомними очима, приступилась до постелі, впала на коліна та й зімліла. Мусіли її винести з хати. Докторі пішли рятувати матір і вийшли з хати. Коло небіжки їм не було вже що робити. При тілі лишився Андрій і скілька жінок з найближчої родини. Андрій вклякнув коло тіла й почав казати молитву за впокій душі. Його голос тремтів і проривався часто; чути було, що сльози душаться в горлі, але Андрій старався сам себе перемогти, старався заглушити свій біль.

За домовиною Титяни йшов Андрій і сила народу. Титянина мати лежала в горячці без пам'яті. Домовину несли дівчата. В домовині Титяна лежала, як жива, в білім шматтю, в барвінковім віночку, прикрита свіжими, барвистими, польовими квітами... Ясне сонце грало золотими проміннями по лиці небіжки, а вона закрила очі й усміхалась, до того сонечка, неначе любивалась його теплими, ласкавими поцілунками. Люди йшли за домовиною сумні, журливі, як ті сироти, що провадять матір на цвинтар. Вони зрозуміли, що вони вже не будуть мати такої щирої сердешної опіки, яку вони мали від покійної Титяни. Аж тепер вони зрозуміли, кого вони ховають, кого вони втратили. І плакали люди, щиро плакали... Лиш один Андрій ішов з сухими очима, з похиленою головою. Подався, він за тих останніх скільки день так, ніби йому відразу зо 20 років на плечі сіло. Не плакав він, але з його сухих очей видно було таку тяжку біль, що кожний навіть і чужий, міг розпізнати, що то батько покійної.

На цвинтарі, коли поставили домовину коло ями, став над нею молодий доктор, товариш покійної ще з школи, й сказав таку промову:

„Через скільки хвилин прикриєм домовину віком і прикинем холодною землею. І вже не побачим більше покійної Титяни Андріївни. Не побачим ми вже її на цім світі й мабуть нескоро побачим таку людину, як була покійна. Нам, людям, приказано любити ближніх, як самих себе, а покійна Титяна Андріївна любила людей більше, ніж себе саму. І сміло можна сказати, що та безмірна любов до людей, привела її без часу до могили. Вона посвятила себе на службу своєму рідному селу, своєму рідному краю.“

Ми, докторі, тиснемся погородах, бо там життя веселіше, бо там свіжого гроша більше, бо там можна при меншій праці більше карбованців скласти. Така вже натура людська, що кожний думає не лиш про те, якби прожити, але як би то на світі добре пожити й на старість гроша придбати. А ми докторі, такі самі люди як і всі. І нам не дивувати, що ми цінімо свій труд. А наш труд і тяжкий і небезпешний. Покійна Титяна Андріївна, ще з шкільних часів, добуваючи тяжко науку й потім, коли вже кінчивши науку, почала людей лічити, не цінила своєї праці, не щадила своїх сил ні здоров'я. Свою науку, свою всю силу й здоров'я вона віддала тим, що не могли їй заплатити так, як воно варт. Могла покійна жити в городі, в вигоді та в достатках, але вибрала село, з його нищетою й недостатками. Так тяжко та широко працювати, як працювала покійна, не згодився би ні один доктор, ні за які гроші. Кожному життя миле й ніхто не хоче запрацьовуватися до втрати сил, до смерті. Не користь, не плата, не зарібки заставляли покійну так тяжко працювати, але її молоде, гаряче, любяче серце. За те-ж ніяка плата, ніякі зарібки не дадуть тої нагороди, яку тепер має покійна за свою працю. Ті сотні людей на цвинтарі, що тепер плачуть над могилою їх оцікунки й поради в слабості, потіхи в смутку, то найкраща й найдорожча заплата за її ширю безкористну працю. Поклонимось до землі перед покійною! Хоч земля її закриє перед нашими очима, та в серці сховаєм незабуту пам'ять про неї. Нехай же спочиває, бо заробила собі на спочинок чесною, широко безкористною працею. А для нас, докторів, покійна наша товаришка буде ясным, добрим приміром, як треба й як можна людям служити“.

Андрій весь час стояв на колінах при домовині і вдивлявся в спокійне, погідливе лице покійної дочки. Коли прийшла пора закривати домовину, він похилився, тай сказав: „Бог дав, Бог взяв... На все Його свята воля...“ Домовину присипали й люди порозходились по домах.

* * *

Титянина мати не довго пережила дочку. Через дві неділі її поховали коло Титяни. Андрій повернувся до пустої хати. Хазяйства не хотів він на ново заводити. Наймив собі стіл у сусіди через дорогу й ходив туди обідати й вечеряти. Сам порався коло садка й города, на скільки здужав; поле віддав сусідові за скибу. А найбільше часу проводив над книжкою. Найбільше він любувався в Святім Письмі. При ньому він забував своє горе, заспокоював зболіле серце. Частенько можна було бачити Андрія, як він ішов з книжкою під пахою, з паличкою в руках, на цвинтар. Там він сідав на могилі й читав книжку. Нераз, бувало, так засидиться на цвинтарі, що як піде, пообідавши, то приходить аж на пізну вечерю.—Мені там відрадніше на цвинтарі,—казав він нераз—бо там моя стара й дочка там; в хаті нема нікого...

Але помалу почала заповнятися Андрієва хата. Андрій виміркував собі так, що чоловік варт лиш стільки, скільки варт його діла, які він лишає по собі. Коли перейшов перший свіжий жаль, Андрій порішив посвятити решту свого життя для Майданецької громади. Він не пнявся ні до якого чину, не вчащав на сходи громадські, а почав иншу повільну працю. Мав він дві хаті. Одну меншу, а другу, через сіни, більшу. Сам він помістився в меншій, а в більшій

поставив по середині стіл, повішав над столом ясну лампу, кругом стола поставив лавки, на стінах поприбивав полиці й порозкладав книжки. Виписав три газети й розкладав на столі завше свіжі номері. До своїх книжок він виписав ще скілька нових, про хліборобство, скотоводство, про садки й таке инше. Коли хто з сусід заходив чого до Андрія, то Андрій просив завше до більшої хати, сажав за стіл і починав бесіду. Часом, де хто з грамотних, побачивши на столі газету, брався переглянути, часом і неграмотний, бувало, питає Андрія, що чути на світі, то Андрій розкаже й прочитає де що, на голос. Так помаленьку стали люди привикати до Андрієвої „світлиці“, як її в селі називали й заходили чим раз то частіше. Андрій кожного приймав радісно й привітливо, але нікого не намовляв читати газети, нікому не пхав книжки в руки. Хто хотів, читав, хто хотів, балакав. Так, що кожному було свободно. Навіть і такі, що перше цілу неділю просидювали на дубах, під шкальньою, то й ті де-коли заходили до Андрієвої світлиці, посидіти в теплі та в сусі, коли на дворі був дощ або вітер холодний. Андрій взяв собі такий спосіб, що нікого не брався наvertати, нікого не докоряв, не обірався за розумнішого від других; відказував, як його питали, а читав лиш тоді, як його хто просив. За те його любили в селі й любили сходитися вечерами до його світлиці.

Але не обійшлося без ворога. В Майдані був зашкурний шинкар, Данило Мот. У нього перше бувало повно в хаті. Як прийде неділя, то в Данила баль і гостей за столом, як на весілі. От почав Данило примічати, що в нього в шинку чогось прорідилося. Нема Івана, нема Петра, нема Григора, що, бу-

вало, перші приходили й останні виходили, аж після опівночі. Примітив він і по горільці й по грошах, що вже торгівля його зменшилась. Перше, бувало, як принесе в суботу шість гусаків горілки й два ока спірту, то не хватало до вечера в неділю; приходилось нераз водою доливати, а гості, бувало, понапиваються так, що й не примічають, що горілка трохи слабша. А тепер, то з трьох гусаків ще лишається.

— Куди це мої свати ходять?—думав Данило,— не що, лиш якийсь шельма хоче мені підриг зробити, та й пустив дешевше.... Ну! Я-ж йому! Коли б мені лиш дослідити, хто це такий?

І почав він слідити. З урядником він був добрий і його він не боявся. Аби мені лиш знати—думав він—хто то на мене налазить, то я його, бісового сина, запечу в тюрму, нехай знає. А сам припиню торгівлю на скільки неділь. Як заскучають мої гості без горілки, то самі до мене прийдуть, а тоді мое діло горою!

Так собі придумував Данило й став помаленьку випитувати, чи не продає хто горілки?

Раз здибав він в понеділок Івана, що бувало перше, що неділі в нього напивався. От став він з ним на бесіду:

— Куди то ви їздили вчора?—спитав він Івана.

— Нікуди не їздив; дома був—відказав Іван.— Або що?

— Нічого. Я думав, що вам може яка дорога випала, бо я вас вчера не бачив.

— Говори! Засидівся в Андрія, та й пішов прямо до дому.

— У якого Андрія?

— Та-ж у Думки. Так гарно провели вечір, що й куди!

— А в нього що? Вино, чи горілка?

— От чудак! Де ти бачив у Андрія вино або горілку? Та він і в рот не бере... Там у нього, окрім книжки та газети, то нічого більше не знайдете. Він так, немов святий який, жие. Не п'є, не курить. Порається собі старий коло хати, а як лиш має час, то сідає до книжки. Як посходяться часом до нього хазяї, то він їм або читає на голос, або так що розкажує. А пустого або поганого слова то ви там і не почувете в нього. Ні він його не скаже, ні другий при ньому не скаже. Так там у нього тихо, мирно, привітливо, мов-би то святі хату перелетіли. Аж любо посидіти. Я от вчора посидів та й сьогодні так ніби мені на душі лекше. Ні голова не болить, ні не млоїть як то після перепою. А як він гарно каже, так, що не кожний батюшка так вгадає сказати. От, праведний чоловік, та й вже!

— А мені здається, що він трохи не при своїм розумі. Ото, як поховав дочку та повдовів, то так ніби з пам'яті зсунувся. Я його колись бачив, як він ішов з цвинтара, то він якийсь не такий, як всі люди.

— Бо він таки не такий. Звісно, досадно йому, що сам лишився, та ще таку дочку поховав, що на неї все село надіялось. Але що до розуму, то він його не стратив. Такого розуму дай Боже всякому.

— А ви оце куди? Може до мене? Заходьте, розкажете мені ще що про того Андрія. Може-б і я коли пішов його послуhati.

— От, краще не проси. Раз що, мені ніколи. Йду до Якова Колісника, лопатня взяти, колеса по-

розвіртювати, а подругому, як зайду, то скортить випить чарку, бо в мене, Боже прости, ще таки є оскома на ту дурну воду, а я-б хотів її закинути. Андрій каже, що то так лиш на разу прикро, а потім то та оскома пройде.

— Дурний той ваш Андрій. Воно навіть шкодить, як так раптово залишити. От, зайдіть, вип'єте одну чарку, та й зараз оскома зійде.

— Ні, не хочу, нехай її біс, оту горілку!—сказав Іван, та й пішов далі.

Данило постояв, подумав, та й сказав за ним:

— Нехай тебе біс! з твоїм Андрієм разом! От, куди мої гості посунули!—думав Данило.—Вони до Андрія ходять, книжки читають... Ну, й Андрій Думка! Що придумав! Нехай би відкрив пивну, або що, то жалю-б мені не було. Всяк хоче заробити. А то вдумав якісь книжки! Сам з глуздів зсунувся й других з толку збиває. Що йому з того прибуде? І сам не заробить і мені діло псує. Або дурний, або таки такий заздрісний, як собака. І сам не гам і тобі не дам! Чу, постій, поборемось; побачим чий буде зверхи? Чи будеш ти довго людей баламутити? Як зроблю з тебе „ліволюціонера“, то ти й не стямишся, як підеш туди, де Макар телят пасе. Тільки треба все добре розізнати, що то там у того Думки робиться. Піду я до Петра. То такий, що за чарку й тата продасть. Він мені все розізнає. Зберем „доказательства“ на ниточку, та й так тою ниточкою нашого Андрійка обмотаєм, що й не дригнеться. Не дурно мене „Мотом“ прозвали. Побачим, чи краще „Думка“ придумає, чи „Мот“ обмотає?.

З тим Данило пішов до Петра. Петра завше можна було дома застати в понеділок, бо він

відсипляв недільну п'ятику. І тепер Петро лежав на постелі. Не спав, лиш покурював люльку.

— Добрий день!—сказав Данило.

— Кому добрий, а кому й ні,—відказав Петро.— От мені чогось гуде в голові, як ті чмілі в окопі.

— Може й справді загніздилися. А ото ж нема де? Голова, як макітра, та ще й порожня. Цілий рій поміститься,—зажартував Данило.

— Ти то розумний, як розжився з чужої праці! Набий-но обручі на черево, бо рознесе людське добро,—відрізав Петро.

— А ти вже й розсердився. Дай Боже жартувати, аби не хорувати. От, краще вставай та ходи до мене поправитися. Вип'єм по чарці, то й тобі чмілі втихнуть і мені може перестане в животі бурчати, бо чогось перепався, хочень ти кажеш, що його людське добро розпірав. Сьогодні буде моя горілка; не будеш платити.

— Так було зразу казати,—відказав Петро.—Як так, то й ходім.

* * *

Петро взувся, вдягнув свиту, підперезався, наклав в гаманець тютюну, викресав вогню, взяв люльку в зуби, палицю в руки, та й вийшов враз з Данилом з хати. Йшли вони оба мовчки; кожний свою думку думав:

— Чогось-то йому треба від мене, коли так підлизується. Не такий то, щоб дарма частував. Я знаю. Він все любить, щоб то йому дешевенько робити, а з другого, то й шкуру готовий здерти. Чекай-же. Тепер я тебе потягну. Біда лиш, що не знаю, чого то він хоче,—думав Петро.

— Якби то його штукаю зайти,—думав Данило— щоб то він не догадався, що він мені потрібний, бо заправить, як за рідну маму. Хитрий то він хитрий, тільки, поки тверезий, то сильно на гріш лаюмий. Та вже, як прийдеться, то я гроша не пожалію, аби лиш справився. Все одно, він і так ті гроші принесе до мене. За дві—три неділі, то вони прийдуть назад до мене.

Так прийшли до Данилової хати. Данило взяв з полиці калач, покраяв, вніс з комори миску холодцю, фляшку спірту, поставив дві чарки та й запросив Петра за стіл.

Коли посідали, Данило наляв обі чарки, стукнув свою до Петрової та й сказав:

— Ну, Петре! Дай нам Боже!

— А завтра що?—спитав Петро.

— Та й завтра тоже.

Випили по чарці, по другі; Данило взявся третю наливати

— А ну, признайся, за що то ти могорич ставиш?—спитав Петро.

— От, так, хочу тебе вгостити та й побалакать трохи, бо я знаю, що ти мені добра приєш.

— Я тобі таки й не ворог, але ти зо мною не щирий. Щось то ти задумав, та не хочеш зразу казати.

— От, вип'єм, закусим, то я й скажу. Діло не вовк, в ліс не побіжить.

Після шостої чарки спірту, Петро розперезався, скинув свиту та й вже сам підсунув до фляжки порожню чарку. Данило наляв.

— Добра у тебе горілка,—сказав Петро.—І не гирка і крепка. А чом то ти, шельмо, вчора такої не

дав? А то, вчорашня, то якась була така, як водичка та й гирка і смердяча. Аж мені до ранку від неї млосно було. Я знаю, що ти води доливаєш. Признайся по правді...

— У мене все по правді. Що горілка, то горілка, а що спирт, то спирт. От це, то спирт. Я знаю, що на мене вороги брешуть. Тільки б їм лиш добра було, скільки я тобі води діляв! Понапивають без грошей, а потім відказують, що ніби то горілка недобра. Я-ж горілки не роблю; з монополя беру. То їм ще кольки треба?

— Ти таки, в мене, Данилку, молодчина, А ну, сип но ще одну.

Данило наляв.

— Такі ви всі,—сказав він.—Як за столом, то хвалять, а по за очі лають. Ба Данило дирун, ба сякий, ба такий. Що ти думаєш, що я багатство збив? Що світло коштує, що фляшок розібеться, що поліція коштує, а скільки за людьми пропадає! Поцитай все, то насилу свої гроші вертаються.

— То на що-ж ти її тримаєш, як тобі не виходить?

— От, так, стараюсь для людей, щоб мали де посидіти. Нераз на дворі сльота, біда, болото, вітер. Де-ж ти там, коло того монополя витримаєш? А тут у мене сухо, тепло, є де сісти, закусити, побалакати. І знов-же, в монопольчика свої порядки. Саме коли є час посидіти, то він тоді замикає. Або, як нема гроша готового, то монопольчик тобі не дасть без грошей, хоч ти перед ним мамки плач. А в мене, коли схочеш, тоді є; як треба поборгувати, то я й так дам. Скільки мозі праці на людях, стільки б моїм

ворогам колько, а мені добра! Росходів до мари, а доходу Бог має...

— Воно таки правда,—притакував Петро,—все коштує, все коштує...

— От тобі й на! Ще й як коштує... А здоровля що марнується. Другий зап'ється, та й засне, а ти все на ногах, всякому прислугуй, за всякого памятай. Бо я чужого не хочу, але як забудеш щот, то й твоя праця пропаде. Ще й сварися з усяким. Другий залляє баки, а потім ще й платити не хоче. Каже, що я прищитав, а він не памятає.

— То ти й справді багато клопоту маєш—сказав Петро, присуваючи чарку.—Ти щитай, голубе, я заплачу; я твого не хочу.

— Я не щिताю, бо я й плати від тебе не візьму. Я ж казав, що сьогодні буде моя горілка,—відказав Данило, наливаючи чарку.

— Ти таки добрий чоловік... Стільки горя приймаєш, аби лиш людям вгодити. Але другий того не розбірає.

— Я то стараюсь для людей, але не варт. Наші люди дурні. От і тепер, слухають дурня, та й непременно якась біда вийде.

— А то що? Я не чув, щоб хто в селі колов.

— От, той пришиблений Андрій. Обібрався розумним та й взявся людей навчати.

— Котрий? Думка? Не може бути! Він такий тихенький, що його в селі й не знати.

— От і бачиш. Який тихенький. А піді-но, яке він лихо робить. Там у нього що вечора рада. Він їм якісь книжки читає, якісь, кажуть, газети повиписував. Я вже бачу, що добра з того не буде. Наробить якогось бунту, та й будуть потім люди віддуватись.

Тепер за книжки строго, я знаю. Запутає людей в якусь біду, а потім будуть тягати їх на „допроси“. Ходи, трать дні, виправдуйся, а ще, аби котрого в тюрму не запекли...

— Як буде кому тюрма, то Андрієві першому буде,—сказав Петро.

— А йому то що? Не все одно йому, де сидіти? Він і так коло хазяйства не робить. А от, робучому чоловікові, то шкода часу гаїти.

— Таке... таке...е—повторяв Петро. А я й не знав, не чув. То треба людей остерегти, щоб не лізли на глибоке.

— Та й я то думаю. Тільки так раптово не можна. Треба перше все гарненько розізнати, що то там, у того Андрія твориться, а потім поміркуем, як зробити. Людам не можна казати, бо все одно не послухають. Ти їм кажи добре, а вони не вірять. Все думають: Щось то воно є? От, ти їм скажи, щоб вони не ходили до Андрія, то ще більше будуть ходити. Так нічого не вийде. Ти ніби наших людей не знаєш? Так нічого не вийде.

— А як-же вийде? В тебе головка хитра. Придумай-но, як зробити?—сказав Петро.

— Ми так зробим. Ти не кажи нікому нічого, а завтра піди туди, вечірком. Посидь, послухай, роздивися добре, та й прийдеш, мені розкажеш. Тоді побачим. Як там що є противозаконне, то дамо знати врядникові, нехай зробить трус. Як знайде що таке, то Андрія заберуть з села. Краще одного з села позбутися, ніж все село запропастити. А як не знайде нічого, то все таки, як буде в Андрія трус, то люди трохи відполохаються від Андрієвої хати, а ми всі будем чисті, бо ми дали знати в пору.

— Ну й хитро-ж ти придумав—сказав Петро.— Де в тебе стільки розуму поміщається? Хіба в череві. бо в голові не поміститься. Сип но ще одну, нехай вип'ю за твое здоровля.

— На, пий, та не пропий розуму! Мій густий та втасований в голові, то мені горілка йде в живіт, до голови не втиснеться; а в тебе як піде спирт у порожню голову, то випарує й того трошки розуму, що є.

— Я знаю, що в тебе язик, як бритва. Мені з тобою не рівнятись.

— Язик без розуму, то так як бритва без мармурка. В тебе також язик нічого, тонкий, та ти його не маєш чим поточити.

— Е... е... е... ти бо й справді,—бормотав вже п'яний Петро. Дай но ще...

— На! пий та задався!—сказав вже з тиха Данило, наливаючи ще одну чарку спирту.

Петро випив, звернувся на лаву та й заснув.

— Ну й й-рроз-ум,—бормотав він, крізь сон.

— Не такий, як у тебе,—сказав Данило.

Коли Петро добре заснув, Данило поправив його на лавці, накрив кожухом, та й сказав:

— Як вгріється, то скоріще випарує. Нехай виспитья, то я його ще сьогодні вечером направляю на Андрійка. Після спирту не будуть чмілі гудіти, як після вчорашньої водички з табакою. Ну й свиня-ж бо той Петро! Але мені такого треба. Де поставлю, там буде яму рити, аби рило спиртом помочити.

* * *

Коли Петро виспався, Данило дав йому холодної води, вмитися, потім дав йому випити одну ча-

рочку спірту, на похмілля, та й сказав йому піти, ще цього вечора, до Андрія й там все розізнати, а потім, прийти, розказати йому, що він там чув і бачив.

— Ти там не кажи, що ти був у мене,—так навчав Данило Петра.—І взагалі, не завдавайся в бесіду. Сиди й слухай. Якби тебе хто спитав, чого ти прийшов, то ти скажи, що тобі докучило все сидіти в Данила, горілку пити, та й ти прийшов щось розумне почути. Як так скажеш, то Андрій не буде тебе встидатися. Бо він, бачиш, дуже на мене недобрий, що у мене горілка, а сам він себе за розумного має. Сиди й слухай. Я тобі кажу, що там якась біда приготується. Як ми з тобою не порадим, то всі громаді дістанеться. Тепер я тобі не даю більше, лиш оцю одну чарку, бо треба, щоб ти тримав рівно голову на в'язах. Там такі сидять, що зараз почують носом, хто перелляв лишню. Вже, як прийдеш, то вип'єм оба, на сон.

— Я таки більше не хочу. Оця одна так мені пішла на здоров'я, що я й тих не чую, що рано випив. Голова здоровісенька. Тільки так мені якось, погано...

— Чого-ж тобі погано?—спитав Данило.

— От так, я йду, як той Іуда, що Христа продав. Може той Андрій нікому нічого не винен, а ти на нього хочеш поліцію навести. Що він тобі винен? Чи він тобі межу переорав? Чи він на твоїм світі жие?.

— Він мені нічого не винен, але я не хочу за одного Андрія, всю громаду запропастити й сам не хочу за нього віддуватись.

Тут Данило приступився близько до Петра, глянув йому бистро в очі, та й сказав:

— Слухай, Петре! Ти вже мав коли нагайку на плечах?

— До цієї пори, Бог крив,—сказав Петро.

— Ну, то гляди, щоби й не покушати. Як з тих дурних бесід та книжок вийде в селі бунт, та пришлють нам козаків, то не будуть вони розбірати, хто винен, а хто ні. Як не хочеш, то не йди до Андрія, я собі й сам порадою. Тільки знай, що я перший скажу, що ти покривав першого проводатора, Андрія. Тоді вже сам скузуйся. Мене не проси.

Данило це сказав так твердо, що Петрові справді показалось, що як він не послухає Данила, то в село прийдуть козаки, будуть тягати на допроси, будуть бити, збиткуватись. Сам він козаків в очі не бачив, але чув, що вони біду роблять, як прийдуть на екзекуцію. Нема що. Як Данило села не спасе, то ніхто не спасе. Треба йому допомогти. Жаль Андрія, але й села ще гірше жаль.

— Слухай-но, Данило,—сказав він нарешті.— Я піду, роздивлюся і все тобі розкажу, тільки ти мені дай слово, що як не буде нічого, то ти Андрія не запропастиш дурно. Він мені ні сват, ні брат, але гріх дурно на чоловіка наклеп навести.

— Який ти чудак,—засміявся Данило.—Якби той Андрій продавав горілку, то може-б ти й подумав, що він мені на заваді й я на нього налазю. Та й то, я би його не рушав, бо я-ж тобі казав, що я й сам думаю ту горілку закрити. Ти боїшся гріха. А як ти думаєш? Що буде більший гріх? Чи як все село попадеться, чи один Андрій, що й так з нього в селі потіхи нема. Я нічого не хочу, тільки щоб в селі було тихо й спокійно. Люди дурні; їх легко на що небудь

підбити. Нема кому за них подумати, то я мусю за них думати.

— Ну, то я йду,—сказав Петро, котрий вже зовсім повірив, що Данило взявся спасати село від біди, що над ним нависла.

Через годину, Петро сидів вже в Андрія на лавці. Було там в Андрієві хаті ще з десять хазяїв. Сиділи вони кругом стола й слухали, як Андрій читав книжку: „Какъ сохранишь влагу въ почвѣ“? Петро прийшов вже тоді, коли Андрій кінчав книжечку. Почалась балачка, про те, що писалось у книжці. Всякий казав, що він коли примічав у себе, на ниві, від чого земля найгірше пересихає. Андрій розказав, як то вода проходить вспід і як вона потім підходить догори й випаровує. З того перейшов він на ті краї західньої Європи, де дощів більше, а сонця менше, ніж у нас. В тих краях Андрій бував замолоду, з майданецьким паном і надивився як то люди підносять землю високими грядками, щоб хліб не вимакав, як стягають воду трубами, щоб обсушити ґрунт. Потім зайшла бесіда про сільські справи. Акурат, того дня, була в селі публічна продаж. Спродували в одного хазяїна худобу за 60 карб. Продали ялівку, льоху й трое овець. Діло було так. Один хазяїн мав суд за 2 морги поля. Пішов він до міста, до тайного адвоката. Адвокат запросив 100 карб. Пів сотні зараз, а пів сотні, як виграє діло. Але чоловік не мав зараз дати 50 карб. і видав вексель, чистий, на 50 карб. Адвокат діла й не починав, переждав скілька місяців та й переступив векселя другому, а той подав на суд і йому присудили, з расходами, 60 карб. Оце він їх сьогодні й стягнув з того хазяїна. От з того й зайшла бесіда за суди.

— От, дурно продали худобу,—сказав один жазяїн.

— Бо хто бачив давати вексель незнайомому чоловікові? От і наука.

— Щоб був до якого доброго адвоката пішов, то може б і дорожче коштувало, та не дурно. Був би діло зробив. А так і діла не почав і грошей позбувся.

— Та був, кажуть, і в присяжного адвоката, але той роздивився по ділі, та й не хотів братися. Аж, кажуть, в трахтірі хтось йому цього нараяв. От так і попався.

— А по моему,—сказав Андрій,—то він сам собі винен. Бо він дурно до тої землі чіплявся. Так таки це діло обміркувати, по правді, то йому та земля не належиться. Не знаю, якби то воно вийшло в суді, але по сумлінню, то він не має ніякого права. Але видно, що те діло і в суді було-б не вийшло, коли присяжний адвокат не хотів взятися.

— Він думав, що виграє, а воно вийшло не так, як він думав. Воно-б то нічого, за сто карбованців дві морги поля взяти.

— А хоч би й дурно, а як не по правді, то все одно підуть марно. Чуже не гріє.—сказав Андрій.

— Е! як-би то всякий робив по правді, то би й судів не треба. Де ви тепер правду бачили?

— Чого-де?—сказав Андрій.—Вона є в кожного чоловіка, поки він її не нажене від себе. Я думаю, що перше, чим подавати на суд, то треба подумати так, перед своїм сумлінням: чи справедливе твоє діло, чи ні? Як що справедливе, то борись до останнього. а як ні, то й не починай, хоч би його можна було й висудити.

— А ніби б то ми не могли самі собі свій суд зробити?—сказав котрийсь з хазяїв.

— Як то так, свій суд?—спитав другий.

— От так. Мають двох якесь діло, та й здались на людей. Вибрали собі двох чи трьох і як вони розсудять, то так воно повинно бути.

— Це можна,—сказав Андрій,—лиш це може бути межи дуже чесними людьми, що вже як дадуть слово, що так воно буде, як люде розсудять, то вже не вернуться назад.

— Так ніяк не буде правди,—озвався нарешті Петро, не витримав.—Хто поставить більший мого-рич, то того буде й правда.

Андрій поглянув на Петра, усміхнувся, та й сказав:

— Не всякий за чарку спірту продасть душу, продасть правду.

Петро чогось спустив очі й почервонів. Йому показалося, що Андрій все знає, що говорилося у Данила.

— І звідки то він це взнав?—Думав сам в собі Петро.—Вішун, чи що?

Побалакавши ще трохи, почали люди розходитись. Де-хто попросив у Андрія нову книжку й віддав стару; де-хто спитав, коли прийде свіжа газета? Андрій вибірав книжки по списку й записував, хто яку бере.

— Як би ви мені, Андрію, дали до дому газету. Я прочитаю та й принесу,—просив один з хазяїв.

— Я знаю що ви би й принесли—відказав Андрій,—але я до дому не дам. Я хочу мати в порядку, від першого нумера, бо я зшиваю, в кінці року.

Тут у мене читайте скільки хочете. А до дому то можу вам позичити якої книжки.

— То дайте мені ту книжку, що ви нам сьогодні читали, про ту вільгость у землі. Я собі дома лучче розчитаю. Воно цікава штука. Варт поспробувати. А газету то я собі у вас завтра дочитаю. Ну, будьте здорові.

— Йдіть здорові—відказав Андрій.

Порозходились люди: пішов з ними й Петро.

Петро йшов до дому та й роздумував по дорозі: чи зайти до Данила, чи ні?

— Ще не так то дуже пізно,—думав він—Ще можна б і зайти; ще й він казав, що буде ждати й приготує здорову чарку на ніч. Воно-б то не вадило горло прополоскати, бо пересохло, Як би не було, а цілий вечір насухо пересиділи. Коли мені чогось страшно тепер заходити. Чарку то він поставить, але буде мене за язик тягнути. Так мені щось здається, що він на Андрія яму копає. Хоче його закопати. А він ей-Богу, нікому нічого не винен. Що каже, то розумно. Тільки з тими судами, то щось то воно, по моему, не так. Воно-б то нічого, якби то такі всі як Андрій, то була-б і правда. Але таких то мало. А як він мене впік, як сказав, що не кожний за чарку продасть душу. Так, ніби то він до мене пив: ніби то він був на нашім розговорі з Данилом, ніби чув, як то мене Данило посилав на вислідки. А тепер то мені так погано, що я сам себе гидюся. Випити то я випью й лишню, але душі не продам... Данило мене вже таким подлим почитав, що я й справді, за чарку, то готовий чоловіка загубити. Ну, ні, не піду я більше до Данила. Він шельма такий підлесний, так гарно

говорить, так за язык тягне, що ще мені вирветься яке непотрібне слово, а він вчепиться й буде на Андрія мотати. Не дурно він і мот називається.

От так думаючи, Петро проминув Данилові ворота й пішов далі. Пройшов трохи, став, оглянувся. У Данила в хаті було світло.

— Еге, не спить; мене жде—сказав про себе Петро.—Вже мабуть і чарку приготував. А мене щось так по під груди смокче... Здається, щоб випив одну чарку, то зараз би попустило. А може й справді зайти на хвилину—думав він далі.—Так таки не приходитьсья минути. Буде клясти, буде відказувати. Я-ж таки дав слово, що зайду. Дурниці я від нього не хочу. Зайду, вип'ю одну чарку, за свої гроші, а як що буде розпитувать, то я скажу, що бачив. Андрієві я не пошкодую, бо там же в нього нічого й не було. Я так і Данилові скажу, нехай він і Андрія залишить і мене не морочить.

Петро став, набив люльку, добув губку, кремінець і взявся вогню кресати. Але губка впала на землю. Він схилився, почав мацати руками по землі, але не міг знайти.

— Де її тепер знайти, поночі,—сказав він сам до себе.—Нема що. Треба таки зайти до Данила, сірника взяти. Так вже видно судилось.

Сховав він кресило, повернувся та й пішов до Данила.

— Дай но сірника,—сказав він, входячи до хати,—бо моя губка випала та й не маю до чого вогню викресати, люльку закурити.

— Кинь люльку!—відказав Данило:—От краще сідай, вип'єм по чарці та й розкажеш, що ти чув, що бачив?

— Не було там чого слухати. Але чарку то вип'ю, тільки вже за гроші, бо я дурниці не хочу.

— Я вже бачу, що й тебе той Андрій перевчив наново. Бо перше, то ти не дуже то цурався дурниці.

— От, не перебендюй, а наливай чарку. Вип'ю та й піду до дому. Не маю я часу сьогодні довго сидіти.

— Диви, диви!—засміявся Данило.—Який бо ти роботячий став. То перше, дньом лежав догори черевом, а тепер, то й поночі до роботи квапиться... Сідай но, роботяго, спочинь трохи!

— Е-е-х! слухай мовчи-но краще. Я не твій дурник, щоб ти з мене покепкувався. Чи я лежу, чи я роблю, то ти мене все одно не годуєш. Щоб не такі, як я, то ти би вже здох з голоду.

— Ти-бо, Петре, жартів не знаєш. Я пожартував, а ти вже й наїжився.

— Бо ти знай, коли жартувати,—відказав Петро—а мені тепер не до жартів.

— Хто-ж тебе так роздрочив?—спитав Данило, наливаючи Петрові чарку.

Петро й сам не знав, хто його роздрочив. Здається, ніхто йому не сказав прикрого слова. Данилові жарти він чув не раз і, другим часом, він би з них сміявся. А от, чогось він тепер був весь збентежений. Чогось йому було на серці погано. Трохи він був недобрый на себе, що дався Данилові підманути; трохи на Данила, що він зробив з нього дурня. Одного лиш він не признавав, сам перед собою, що його так та горілка роздрочила. І випити кортіло і не хотіло-б ся пити в Данила, щоб він за язик не тягнув. Одначе, як побачив на столі повну чарку, то зараз прояснив-

ся. Випив, загриз шматком хліба, потім закупив люльку й взявся витягати калитку, щоб заплатити за горілку.

Данило й не перечив. Він бачив, що Петро чогось затаївся й знав, що вже нема що його перемагати. Приняв гроші й наляв мовчки другу чарку.

— Я вже більше не хочу,—сказав Петро.—Піду вже...

— Не хочеш, не пий, але. посидіти можна. Вихуриш та й підеш. Страшно з вогнем по селі ходити.

Петро сів, але мовчав, лиш пикав люльку. Не хотів він перший обзиватися. Ждав, що то Данило буде казати, Данило також смикнув, що тепер нема що допитувати й також мовчав. Почав він міркувати, що Петро вже також перейшов на Андрієву сторону й почав придумувати, як тут зайти Петра штукаю, щоб його невизначно розпитати. Нарешті озвався.

— От, бачиш Петре, як я вгадав, що буде біда. От, ми з тобою балакали рано за Андрія, а ти лиш вийшов, то до мене приїхав урядник; розпитував мене, що там в Андрія робиться. Вже хтось на нього виказав...

— Та й що ти йому сказав?—спитав Петро.

— Я сказав, що нічого не знаю й просив його, щоб він не чіплявся до Андрія, бо там, мабуть, нема нічого.

— Ну, то ти в мене молсдець—відказав Петро.— А я таки, Боже прости, думав, що ти на нього напосівся.

— От і бачиш. А я, бігме, рад би його з біди вирвати, щоб до нього поліція не чіплялась і щоб за нього й других не тягали.

— То й спасибі тобі, Данилку. Як так, то я й вип'ю за твое здоровля. А мені так було погано, ніби я за чарку рідного брата продав. Ще й мені Андрій дав на притики. Так мене завстидав, що я не мав де очей подіти.

— Розкажи-ж мені, що ти там чув у Андрія, бо мені треба знати, як перед урядником скласти, щоб його з біди виручити.

— Як так, то й розкажу. А я, признатися, хотів було тебе обминуту, та йти прямо до дому. Якби не та губка, та був би й не зайшов.

І Петро взяв розказувати, що він чув у Андрія. Данило невизначно, наливав йому все нову чарку й Петро, вже після п'ятої чарки, добре таки розбалакався. Данило слухав уважно, допитувався, а Петро говорив, аж поки йому язик повертався. Аж вже як почав плести без толку, то Данило сам його виправив до дому.

Петро йшов до дому в три дорозі й бурмотав сам до себе:

— І Андрій молодчина... І Данило молодчина... І Петро молодчина... І чарку випив і гріха не взяв на душу... Напився, то пусте, аби душа чиста...

Данило засунув за Петром двері, потім взяв з стола фляшку, подивився до світла, та й сказав сам до себе:

— От свиня; випив з на 2 сороківці. Ну, нічого: колись воно повернеться, як я тої кольки з села позбудуся. А вже зачіпка є. Роздає книжки, то це буде незаконна бібліотека. Намовляє людей, щоб вони собі встановили свій суд, то це буде самосуд. Ну а за те, що в нього сходяться люди, то за це також по головці не погладять. Так ми його то сим то тим

збмотаєм, що він помучиться, поки розмотає. А то жонай, Андрійку. Поки ти собі ходив на цвинтар з книжкою, то я тобі не перечив. А людей не баламуть! Ти хотів людей від горілки відполохати, а я тебе з села виполохаю. Куди тобі бідному зо мною боротись! Не було тебе в Майдані, горілка була: не буде тебе, горілка буде й я її буду продавати. Вже ж я, через одного дурного чудака, торгівлі не залишу. Такого зарібку ні на чім нема, як на горільці, бо п'яний не знає ні міри, ні щоту.

Данило радів, що йому так діло складалось, як він хотів. Він прибрав зо стола фляшку, чарки, загасив світло та й пішов на другу половину й ліг спати.

* * *

Другого дня, Данило вдягнувся як на свято й пішов на друге село, до урядника. З урядником був він добре знайомий і частенько він його гостив у себе. Через те знакомство, Данило ще не мав ні одного протокола за продажу горілки. Тепер він хотів через урядника позбутись Андрія, бо йому казалось, що то через Андрія, у нього зменьчилась торгівля. Не приходилось про це, так таки прямо, урядникові казати. От-же Данило придумав по дорозі, з чого-б то розпочати.

— Добрий день,—сказав Данило,—війшовши до хати.

— Здравстуй!—відказав урядник.—А що скажеш?

— Я до вас по секретному ділу,—сказав Данило, причиняючи двері.

Урядник нащурих вуха. Він зацікавився. На секретному ділі часом можна заробити. От, його то-

вариш, що розкрив одно секретне діло, тепер вже приставом.

— Яке там в селі може бути секретне діло?— сказав він, так ніби нехотячи, закурюючи цигарку.

— Ви не кажіть. Часом і в селі таке наклюється, що ви би й не подумали. Село дурне. Воно, само з себе, нічого не придумає, але то й біда, що воно будь кого слухає. От і у нас, в Майдані, щось таке почалося, що не знати, що з того може вийти. Моє діло збоку, але все-ж таки, я все люблю вперед сказати, щоб не казали, що я когось покриваю. Я люблю, щоб все було по закону.

— Ти-то законник праведний,—засміявся урядник.—На другого урядника, то ти би не вилазив з суда, за ту горілку. То лиш я такий, що мовчу; не хочу тобі бешкету робити.

— Я таки вам дякую. Спасибі Вам, що ви мене не хочете губити. Але моє діло не таке. Горілка казенна, не моя; а чи то не все одно, де п'ють? Чи на дворі, чи у мене в хаті.

— А от, як я схочу, то зроблю на тебе протокола, та й побачиш, чи твоє діло таке, чи не таке.

— Та я знаю, що ви маєте на це право. Воля ваша,—відказав Данило.—От, ви би Андрія Думку прислідили. Той то розпочав погане діло.

— Ще що придумаєш! Він чужак, то чужак, але він нікому нічого не винен.

— Вам лучче знати, хто винен, а хто ні, а все-ж таки, не такий то він чужак, як здається. По моему, то він лиш так прикидається чужаком. А чого то він, що вечора, людей збирає до себе на якусь пораду, якісь їм книжки роздає? Я не знаю, що вони там роблять, але боюся, щоб той чужак яких чудес

не натворив... Це не то, що горілка. Що горілка? Напився чоловік, та й заснув, а книжка то так може затуманити голову, що Бог знає, що може вийти. Книжка—вогонь. Вона може світ запалити...

— Дити такого розуму набрався?—Спитав урядник.

— Може я по вашому дурний, але я вам добра прияю. Як вийде яка біда в селі, то вам же гірше буде, як донесеться до начальства, що ви не знали нічого.

— То щось так виходить, що ти мене хочеш рятувати. Ти за мене не бійся, а гляди, щоб сам не поповся,—відказав урядник.

— Я знаю, що я у вас в руках, і спасибі вам, що ви мене не хочете губити. Я так лиш прийшов, попередити, а ви вже самі знаєте, що робити.

— До тебе на науку не піду! Ну, можеш іти, а я колись буду в Майдані, то розберу діло.

— Бувайте здорові,—відказав Данило, та й вийшов з хати.

* * *

Урядник не відкладав діла на завтра. Він думав так: Як що й справді що є, то його лекше на разі накрити, поки ще мало хто знає. А як що нема нічого, то не варт собі цим голови морочити. Краще зразу знати, як воно є.

Надвечери, урядник сказав собі осідлати коня, та й поїхав до Майдана. Приїхав він до Андрієвої хати вже добрим смерком. Прив'язав коня до воріт, і підійшов до вікна. В хаті було зо 12 чоловіка. Сиділи кругом стола. Андрій читав на голос якусь книжку. Урядник постояв трохи, а далі відчинив двері й увійшов до хати. Люде чогось ніби сполохались і повставали. Встав і Андрій.

— Просим сідати,—сказав він до урядника.

— Можна й сісти,—відказав урядник сідаючи.—
Що то у вас, якесь зібрання, чи що?

— От так, позходились сусіди, побалакають, почитати книжку, — сказав Андрій.

— Ага... почитати... Значить у вас тут читальня. Ладно. А разрешеніє у вас єсть?—спитав урядник.

— На що?—спитав Андрій.

— Та-ж на читальню,—відказав урядник.

— У мене нема ніякої читальні.

— Як-то нема. А це що? Книжки?

— Книжки,—відказав Андрій.

— Їх у вас читають?

— Читають.

— Так це й є читальня. Разрешенія у вас, нема, значить читальня тайна, а це не по закону. Прийдеться на вас протокол написати.

— Пишіть; це діло ваше. Тільки тут, по моєму, ніякого незаконного нема.

— То вже вам в суді скажуть. Я розкрив у вас читальню, моє діло донести до начальства. А там ви вже скузуйтесь, як знаєте. Багато у вас книжок?

— Я їх не щитав. Може є пів сотні, може трохи більше. У мене є список.

Урядник переглянув список, а потім почав переглядати й самі книжки. Нарешті сів писати протокола. В протоколі він написав, що такого-то дня, такого-то року, він зайшов до Майданецького хазяїна, Андрія Думки й застав у нього в хаті 12 чоловіків; сиділи коло стола й слухали, як Андрій читав їм якусь книжку. В хаті він знайшов на полиці й на столі 62 книжки й дві газеті, по 9 номерів кожної. Далі він переписав всі книжки, потім фамілії тих людей,

яких він застав у хаті, а нарешті прочитав протокола й дав його Андрієві підписати.

— А мені можна до вашого протокола що від себе дописати?—спитав Андрій.

— Канечно, можете—відказав урядник.

Андрій сів і дописав до протокола, що книжки він купує для себе, що як хто з сусід просить, то він їх дає читати, за що він ніякої плати не бере. На це, щоб тримати книжки й позичати другим, то ніякого дозволу не треба.

Урядник післав одного чоловіка за соцьким, звязав книжки й сказав їх, другого дня, віднести до себе на квартиру, Протокола він взяв з собою, сів та й поїхав.

— А що тепер буде?—спитав один з хазяїв, як урядник вийшов з хати.

— Нічого не буде. Прийдеться якийсь час без книжок обійтися—відказав Андрій.

— Це би ще нічого: аби що гірше не було. Здається ми в погане діло влізли. Не знати, що то суд скаже, бо то, кажуть, до суда двох хвалиться.—Озався третій хазяїн, шукаючи своєї шапки.

— Пустим ви полякались,—сказав Андрій, Нічого ми не провинили й нічого нам не буде.

— Так, то воно так, а як він там так написав, що будуть нас всіх тягати. Вам то все одно: ви маєте час, а нас, як борони Боже схотять посадити в самі жнива, то ми пропащі люде.

— Не бійтесь, ніхто вас не посадить. Як прийде що до чого, зверніть все на мене, коли ви такі перелякані,—сказав усміхнувшись Андрій.

— Що то на когось звертати?—озався один з хазяїв, що сидів до цієї пори мовчки.—Ви як собі

знаєте, браття, а я своє скажу. Нікого з нас Андрій мотузом не тягнув. Хто хтів, то приходив; Андрій нікого не просив, нікого й не наганяв. То лиш біда, що межи нас втиснувся якийсь Іуда, та й побіг з язиком. Коли-б то лиш знати, хто то! Я-б йому вкоротив язика!

— Я навіть знаю хто,—сказав Андрій.

— То скажіть! Такого треба провчити!

— Ні, не скажу. Не треба його вчити. Він і сам покається. Він і сам не знав, що робить; може він думав, що так треба, а може його хто намовив,—сказав Андрій.

Побалакали ще трохи та й порозходились люди, якісь не то сумні, не то перелякані. Якось їм було ніяково. Андрій лишився сам.

— Так моя душа чула, що той Петро не дурно приходив. Він такий до книжки, як я до чарки. Чи не Данило його підслав, бо він там частенько напивається. Шкода мені, що трохи люди переполохались.

* * *

Після трусу в Андрія, на якийсь час все притихло. Андрієві прихильники оплошали; якісь вони ніби були полякані, до Андрія боялись заходити. Де-які зовсім знеохотились. „От так все буває,—казали вони,—чого доброго, то не на довго“. Де-які стали доходити, хто то доніс на Андрія? хто то навів урядника? Допитували вони й Андрія, але той мовчав; не хотів казати.

Але як є в мішку шило, то воно там не сховається. Все воно колись мусить кінця показати. Тепер вийшло так, що Петро сам виговорився.

По солі заговорили, що в Андрія був урядник, робив трус, переписав людей, написав претокола.

Якось скоро, один з Майданецьких хазяїв спросив людей на зводини.

Приготовив вязання на хату й скликав сусід, щоб допомогли слупи закопати й платви та крокви повисадювати. Прийшов і Петро. Він був чоловік не лінивий; любив допомогти, а на зводинах надіявся випити чарку.

От, покопали ями, покидали слупи й посідали спочити. Хазяїн виніс горілку й закуску на сніданок.

— Ну, дай же вам Господи!—сказав Петро до хазяїна, приймаючи від нього чарку.—Дай Боже в добрий час почати, а в лучший кінчати. Як ви щирим серцем людей приймаєте, так вас нехай Бог надарить добром в хаті й при хаті, в коморі й в оборі.

— Спасибі! спасибі!—дякував хазяїн.

Чарка пішла по руках. Люде закусили й стали до роботи. Покидали слупи в ями й стали засипати й оббивати. Після сніданку робота пішла спірніше. При роботі пішла й балачка.

— От, напивав собі Андрій лиха,—озвався один.

— Він його не питав. Воно його само напало.

— А все через язики. Той сверблячий язик то біду робить...

— Бо другий є такий, що меле тим язиком, де треба й де не треба, кидає тими словами, як дурний грудками, аж поки кого не попаде. Потім би вже може рад спіймати назад слово, та вже не пора. От так як того горобця, то так ти й слова не спіймаєш, як воно вилетить.

— Воно завше з язика вся біда виходить.

— Або та Юхримова Тодонька, то через що в гріб пішла, як не через людські язики?

— Тодоньці то Кирило прислужився. Нехай йому Господь не памятає, але то його гріх. Ще якби хоч правда. А то все брехня була, лиш він її так склав до штуки, що люде повірили.

— За те-ж йому, я думаю, на тім світі, припечуть язика.

— Що з того? А бідна дівчина дурнісенько пропала.

— Якби так на мене, то я б його, бісового сина, крутив цуркою, поки би не відбрехав, що набрехав на невинну дівчину.

— Пізно нагадались, як і Кирило помер і Тодонька пропала.

Саме на цю бесіду надійшов Андрій. Сів він собі збоку та й слухав.

— От, нехай вуйко Андрій скажуть, бо вони знають, як було діло. Що по вашому треба було Кирилові зробити, за ту брехню, що він нею Юхримову Тодоньку зігнав з світа?

— А ніби то він її зігнав з світа?—спитав Андрій.

— А хто-ж, як не він? Він сплів брехню, пустив по селі; люди стали дівчині докоряти, стали випікати очі. Дівчина була горда, але чесна, гріха на собі не чула. Не могла пережити сорому, не могла витримати людського поговору, та й пішла під лід...

— От ви й самі вийшли на дорогу,—сказав Андрій.—Ви-ж самі кажете, що вона не могла витримати людського поговору. От той людський поговір то й згубив бідну дівчину.

— Так, то воно так: а хто пустив поговір, як не Кирило? Він і найбільше винен. По моему, то він

був її кат. Все одно, чим убив; чи буком, чи словом, а все він її вбив.

— Я-ж не кажу, що тут Кирило невинен. Він таки винен, але його вже не нам судити. Він вже в Бога на суді. Аж там суд праведний. Наше діло просити в Бога милости для нього, а не судити. А от, краще, ми самі себе посудім. Чи не ми то самі довели покійну Тодоньку до того, що вона бідна сама на себе руки поклала? Подумаймо так, щиро, самі перед собою, то й побачим, що ми всі, так як є, вся Майданецька громада, всі ми винні Тодоньчиної смерті.

— Як то так: всі ми винні? Я чогось ніяк цього не розберу. Я знаю, що Кирило подлий, шельма, хочень він вже покійний. Він склав брехню, він і винен. А що громада винна?

— То я вам так скажу, — озвався Андрій. — Ви може бачили коли, як приявиться в село голодний собака. Біжить собі дорогою, сховав хвіст під себе, голову понурив, та й кидає очима на всі боки, чи не загляне де кістки або сухара, бо йому, бідняці, кишки з голоду скрутило. От заглянув його хто небудь, та й крикнув: „Гони його, скаженого!“ Другий почув, та й не розмишляє: „Бий! недай! Пес скажений! Гони!“ Так, один за другим, пів села вибігло за бідним собакою, що може й здоровісенький; і не думав казитись, лиш сумний, бо голоден, втікає, бо переляканий, а пінить, бо заморився. І доти будуть його гнати, вулицями, огородами, окопами, поки його не застукають де, в тіснім куточку, та не приб'ють на смерть. Скажіть, може так не буває?

— Чому не буває? Але що то має до діла?

— А от має, ще й багато має, — казав далі Андрій. — Заглянув чоловік собаку і він не знає, чи собака

скажений, чи ні. От так, зза виграшки, крикнув: „скажений!“ І вже більше не треба. Вже бідному собаці смерть. Вже пішло з хати до хати, вже ви нічим людей не спам'ятаєте. Вже один другому передає: „скажений! скажений!“ Так і всяка брехня. Ії аби випустити з писка, то вже Ії не спиниш. Вже вона пішла по селі; вже Ії, один другому передає, а всякий ще й від себе щось прибавить. Вийшла маленька брехенька, а дивись, поки перейшла на другий куток села, то вже на велику брехню виросла. Ви й самі знаєте, що це воно так. А чого? Того, що ми на брехню такі лакоми, як мухи на мед. Як нам хто що зле на другого каже, то ми собі любуєм, так ніби й справді мед смакуєм. І самі слухаєм і другим розказуєм і ще від себе прикладаєм. Нас це не клопоче, що то може кому пошкодити, що може та наша брехня, що ми Ії так легко повторяєм, зацькує нашого брата, нашого сусіда, нашого ближнього, як того бідного собаку. Нас це не болить, що та наша брехня обдирає нашого ближнього з честі, з слави, що може вона його до смерти доведе, як оту бідну Тодоньку. Повторяєм брехню, аж слина котиться, ще й облизуємся. Нема межі нами такого, що як почує від другого яку брехню на свого ближнього, щоб спитав твердо: „А ти бачив? Як не бачив, то мовчи і брехні не повторяй, не кидай на другого болотом, не бризкай сечью!“ Аж так можна брехню спинити. Та біда, що ми самі любуємся в брехні, що ми не вірим, як нам хто про другого добре каже, а як зле, то вірим легко; навіть і не подумаєм перевірити, чи правда воно чи брехня. От так було й з бідною Тодонькою. Пустив Кирило брехню, а ми зараз і повірили, і доти тою брехнею цвіркали бідній дівчині в очі, аж поки вона сама з

очей не зійшла. Потім оглянулись, що то все була брехня, наклеп, та вже по невчасі, вже пізно. От, тим-то Тодоньчиної смерті то не один Кирило винен, але ми всі винні.

— А, ей-Богу, Андрій добре кажуть, — озвався один з хазяїв.

— Бо таки правда. Як наведуть на кого наклеп, то ніхто не обстане, а всі цькують, таки справді, як на скаженого собаку, — озвався другий.

— Та вже; що було, то минуло. От, скажіть но Андрію, хто на вас слідство навів? Тоже якогось язик свербів.

— Ет! Неварт споминати. Та врешті, ми говорили про брехню, а це щось інше. Це не ніяка брехня. Видно, я комусь на заваді, та й мене хтось хоче з села позбутись, — відказав Андрій.

— Кому-ж ви на заваді? Ви-ж нікого не зачіпаете. Хто-ж би то на вас налазив?

— Так-то, я довідне не знаю, а хоч би й знав, то не скажу.

— Чого ви його покриваєте? Скажіть: такого варт провчити. Нехай не пхає носа, куди йому не діло.

— Бог з ним! Якось то кажуть: від напасти не пропасти. Не пропаду й я.

Тут Петро кинув лопатку, котрою він обсипав слупа, приступив до Андрія й спитав:

— Ви знаєте, хто на вас біду навів?

— Знаю, — відказав Андрій.

— І не скажете?

— Ні, не скажу...

— Ну, то я скажу! — відказав Петро.

— Скажіть! Скажіть!—озвалось кілька хазяїв.

— А ви як кажете, Андрію?—спитав Петро.—Казати, чи ні?

— Чи вам треба в селі колотню робити?—сказав Андрій.

— Коли язик свербить. Не витримаю. Що вже буде, то буде, але скажу. Отже, то я всьому винен. Через дурний розум, навів біду на Андрія. Судить мене, як знаєте, але то все з мене вийшло. Тепер вже й каюсь, та вже пропало...

— От, в пору оглянувся,—сказав один з хазяїв,—Яке то вже, по омерті, каяння?

— Не сподівався я з вас, що ви шпигун,—озвався другий.

— А скільки вам за донос дали! Було хоч з на пів ока?—засміявся третій.

— Чекайти-но!—сказав Андрій.—Чого ви вчепились до чоловіка?

— Нехай він до гиляки вчепиться!

— Шкода гиляки! Від такого, то, кажуть, сохне..

— Замовчіть-но!—крикнув Андрій.—Петро нічого невинен, а ви ще не розібрали, в чім діло, а вже гримаєте.

— Що тут розібрати, як він сам признався.

— А от, я вам докажу, що Петро нічого невинен,—сказав Андрій.

— Ви бо й справді чудні, Андрію,—озвався один з хазяїв.—Сам-же Петро признався, що на вас підкіп зробив, а ви ще за нього заступаєтесь.

— Ніякого він підкопу не робив. Чекайте-но. Я його сам випитаю, то побачите.

Петро мовчав весь час. Не обгризався на притики, тільки понурив очі й оббивав слупа, аж відлоски йшли з під дручка від твердої землі.

— Що то за чоловік, той Андрій?—думав він.— І не залаєвав навіть... Десь в ньому ні краплі жовчі нема.

— Розкажіть-но толком, Петре,—сказав Андрій.—Ви, либонь, нехотячи, самі на себе набрежали. Ви-ж не ходили до урядника. Правда, що ні?

— Ні, не ходив, Але з мене та вся біда вийшла, Бог бачить, що не хотів я вам зла зробити, а от, через дурний розум, а ще більше через оту дурну горілку, наробив лиха.

— Я трохи догадуюсь, як то воно було,—сказав Андрій.—Я знаю, що ви тут не винні. Я знаю, хто те на мене наслав трус, але Бог з ним.

— Я скажу всю правду,—сказав Петро.—Винен і я, але я що зробив, то через горілку. А тому подлому Данилові, то я так не подарую. Я йому, шельмі, всі ребра почитаю. Він як складався передо мною! Такий підлесний, так то він за людей клопочеться. Я йому й справді повірив, а він мене от на що підвів... Іуду з мене зробив! Але нема де правди діти. Все та горілка робить...

— Чекай-но Петре,—перебив йому один з старших хазяїв.—Кажи толком, як то воно було. Бо так ніхто нічого не розбере. Щось ти тут і Данила примішав, і про якусь горілку кажеш. От, є люди, нехай послухають та й розберуть, де правда.

— Так як на сповіді скажу. Не буду себе щадити, але й того Мота подлого, не закрию. Ото якось, недавно, приходять до мене Данило, просить зайти. Мене, як ви й знаєте, не треба довго просити, бо я

на чарку таки ласий. От, привів він мене до хати, вгостив спіртом і почав мені розказувати, як то він для громади старається. А громада, каже, дурна, її каже, легко на все підмовити. От і тепер, каже, слухають Андрія, що він їм якісь байки розказує, якісь книжки читає. Ще, каже, донесеться, та й будуть все село винувати. То, каже, небезпешний чоловік, той Андрій. Він, каже, якогось бунту наробить, а потім пришлють козаків, будуть, каже, карати всю громаду, винного й невинного. Таке мені наговорив, що я й справді повірив, що він один може спасти громаду від якогось лиха, що над ним нависло. Ще він мене підпоїв. Поставив фляшку горілки. І не такої, як то він все дає, розливаної, але доброї. Я сидю, слухаю, що він каже, а він все доливає та доливає. Нарешті, як я вже добре був під чаркою, то він мене післав до Андрія, на вислідки, що там робиться. Бо то, каже небезпешний чоловік. Він, каже, зробить бунт в селі, а потім буде все село віддуватись. Я виспався тай пішов і просидів у Андрія цілий вечір. Ви мене може Андрію й не примітили, але я був.

— Примітив я вас добре,—сказав Андрій.—І я, признатись, здивувався, як вас побачив, бо я знаю, що ви любите в Данила просидювати, за столом, чарку потягати. А в мене чарки нема: у мене книжки. Ну, а вас-же книжка не кортить. Я так і догадався, що вас Данило підіслав.

— Так воно й було,—казав далі Петро.—Мені Данило так казав: Піди, роздивись, що там за збіговисько в того Андрія? Що вони там роблять? Чого він їх там навчає? Потім мені розкажеш, то я вже буду знати, що робити. Як що й справді є що проти-законне, то треба дати знати урядникові. Краще од-

ного чоловіка з сила позбутись, як все село запропастити. Гірко мені не хотілось, бо так моя душа чула, що то якесь погане діло. Але він мене так полякав, що я й справді думав, що він хоче добра громаді. Так я й пішов. Посидів, послухав; бачу, нічого тут нема злого. Такий я на Данила недобрий, бо ніяк не розберу, чого він до Андрія чипляється. Надумав я, щоб вже не заходити до Данила. Нехай його біс! Ото, йду я до дому, а тут, проти Данилової хати, загубив кресило. Так видно судилось. Думаю: зайду, та й так таки й скажу йому: Ти від Андрія відчипись! Зайшов. Він питає, що й як? А я мовчу. Він пізнав по мені, що так нічого не визнає й почав з другого боку. Почав казати, що в нього був урядник і розпитував за Андрія, а він, ніби то, йому сказав, що нічого не знає, але обіцяв розізнати й урядникові донести. От же, каже мені Данило, ти мені скажи, що ти там у Андрія бачив, щоб я знав, як перед урядником казати. Бо я б хотів його вирятувати. Він, правда, чудака, той Андрій, але він спокійний чоловік. Не хочу я його губити. От так мене підійшов, той подлий Мот, що я йому знов повірив і розказав йому й про книжки і про те, що там у Андтія говорилось. Він мені дав слово, що Андрієві не пошкодить. Такий я був радий, що от, виручив Андрія з біди. А воно, от що вийшло!

— Я так і догадувався,—сказав Андрій.

— Але що Андрій Данилові винен? Він же йому не на заваді,—озвався один з хазяїв.

— Воно легко догадатись,—сказав Петро.—Він побоявся, що не буде кому пити в нього, по ночах, як почнуть люди до Андрія ходити. От він і почав під Андрієм копати. Він це хитро придумав, бо я сам, з

тих пор, не був вже більше в Данила на випивці, як дізнався, що він таки навів урядника на Андрія. До Андрія я не заходив, бо мені було стидно. Тепер як маю випити, то вип'ю дома, а до Данила вже не заходю. Нехай він щезне!

— А таки тяжко покинути горілку?—засміявся Андрій.

— От, знаєте, таки тяжко. Вже вона мене й з світа зжене. Занадто я до неї вправився. Не пора мені вже відвикати. Але я сам бачу, що вона біда. Хто ще може покинути, то нехай покидає. От вже кілька чоловік покинуло Данила й почало до вас ходити. І за це ви будите мати спасення. Багато той Данило лиха робить. Я на це добре надивився. Скільки там грошей марнується, скільки там шахрайства та кривди... Це вже я знаю...

— Та й я де-що знаю. Там погані діла робляться. Якби прийшлося до діла, то й я де-що можу сказати,—озвався один з хазяїв.

— То кажіть зараз,—сказав другий.

— Не так-то й сказати. Ви ще не знаєте Данила. Страшно казати. Поки він в селі, то я й слова не скажу.

— А то що? Як що виявиться на нього, то ми його можемо і приговором вислати.

— Не штука то вислати. Треба знати за що, щоб часом невинного не окривдити,—сказав Андрій.

— Ет! У вас бо нема винного. Вас Данило хоче втопити, а ви й за ним обстаєте. От, лишіть! Ми з ним самі розправимось.

* * *

Найбільше завзявся на Данила то Петро. Вже давно по селі поговорювали, що Данило приймає крадене, але то все говорилося тихо. Ті, що заходили до

Данила напиватись, де що й примічали, але не хотіли виказувати, бо їм шкода було шинька, де можна було за столом посидіти, побалакати, випити й виспатись після перепою. Данило з всяким був добрий, давав горілку набор і вмів всякого задобрити. Ті, що до Данила не вчашали, тримались собі з боку. Не один і чув, що там у Данила погано робиться, але ніхто не хотів починати справи. Кожний казав: „Не моє діло. Моя хата з краю. Чи то мені треба зачіпати? Нехай він переходить на другі руки“.

А от, зачепив собі Данило біду. Петро так на нього розівся, що закликав, що він йому кінця доїде. Сидно було Петрові, що він так дався підійти Данилові. Сидно йому було, що він поміг Данилові зробити підкіп на Андрія. Жаль йому було й Андрія, що він безневинно попався. Петро, хоч і п'яниця, але про те був щирий чоловік. Він мав таку натуру: як п'є, то вже до вмору, як робить, то до поту, як любить, то й душу свою викладе, але-ж як і завізьметься, то не подарує. От так він і на Данила завзявся. Так його зненавидів, що не хотів з ним і здибатись. Прямо згидив собі його, як ту гадину, що повзає та чатує, щоб кого несподівано вкусити. Він так його й прозвав „гадюкою“.

— Чекай же гадино проклята!— думав Петро.— Насівся ти на невинного чоловіка, щоб його з села позбутись, бо він тобі мішає з людей останний сік витягати. Мотав ти, крутив, та й перекрутив. Ти думав, що як Петро п'яниця, то вже й сумління пропив. Як я схочу випити, то й без тебе того добра дістану, але душі чортові не продам; такому шельмі, як ти, служити не піду. Я хоч і п'яниця, але ще не сліпий. Бачу я, що як має бути яка біда, то вона скоріше

вийде з Данилового шинька, ніж з Андрієвої хати. Хоч я й п'яниця, але я знаю, що тверезому лучше на світі. Мені вже трудно відвикнути, але я на те настану, щоб ту яму прокляту закидати.

Так собі роздумував Петро, але не знав, як за діло взятися. Він знав добре, що хоч би він і роздерся на сході, то він Данилові нічого не зробить, бо в Данила була своя партія, що за чарку тримала його сторону. Треба було на Данила якоїсь иншої ключки шукати.

Але ключка й сама знайшлася.

* * *

Вже таки добре розвеснилося. Люди пообсівалися. Місцями ярина почала з землі вилазити. По левадах зазеленіла трава. На толоках почала кидати паша. Маленькі, дрібненькі бурянці, ще лиш почали вилазити з землі, ще б їм варт було хоч трохи порости, тоді була-б може й паша. Але майданецькі люди не мали як ждати. Зіма була тяжка. Де яка була солома, вся пішла на корм. Де-які хазяї то вже й стріхи почали обдирати; різали старі сніпки на січку, аби дотримати худобу, хоч поки земля не обсохне, щоб можна було вигнати на поле.

— Нехай хоч проходиться, аби не ревіла коло хати. Що вона тут вистоїть, коло порожних ясел? — казали хазяї. І виганяли свою худобу до череди. І товклася по голі толоці голодна худоба, а вечером приходила до дому порожня й збірала гній по оборі.

Потягнулись і нічліжане з кіньми. Що вечора, вулицями, чути було кінський топіт, що вечора лунала по селі то весела розгульна, то сумна, тосклива, парубоцька пісня. Те хлопці виводили коней на ніч, на

толоку. Хто запізнився за вечерею, то пускав свої коні вчваль, щоб дігнати компанію. А за селом вже воля. Там вже можна затягнути пісню, на все горло, від самого серця. Там вже староста не спиняє й не каже: „Чого кричиш, один з другим, людям спати не даєш?“

„Пора мати жито жати; колос похилився...”

Пора вже й мене женити, бо-м розволочився“...

Лунала тосклива пісня, але чогось вона не виходила дружно. Перший співака в селі, Ралько Михайлів, мовчав, а без нього то й нема хору. Він перекинув ноги на один бік, понурив голову й потягав раз по раз цигарку. Прилишився він від компанії й їхав помалу ззаду.

— Ральку! поможи но!—гукали хлопці,—бо без тебе не виходить.

Але Ралько мовчав.

— Лиши й його!—озвався один з парубків.—Йому тепер не до співу. З таких коней перейшов на каліки...

— Та що pomoже сумувати? Ті вже, все одно, не вернуться. Вони вже може десь аж за Прутом опинились,—казав другий.

— От, відколи були вислали Панька, то було трохи притихло. А тепер знов прокидається. Тут без свого злодія не обійшлося.

— Тої ночі, як то в Михайла вкрали ті гніді, то, кажуть, і в Березові взяли п'ятеро коней. І то, кажуть, вибрали найлучші.

— Той, що видає, то знає в кого брати. Я-ж кажу, що вони пішли за Прут, бо Березова туди, в долину. Так їм і по дорозі виходить.

— А хто його знає. У злодія не один шлях, а десять. Куди глянув, туди й грянув.

Так балакаючи, приїхали хлопці нічліжане на толоку. Попутали коней, порозкидали кожухи, сіли кружком та й стали крутити цигарки.

— Ну, хлопці! Кому колія на варту? Признавайтесь!—озвався один.

— Мені колія, але не знаю, чи витримаю. Я сьогодні закопував окіп від поля, та й так накидався тої землі, що вже й тепер сном морить,—сказав другий хлопець, Киріан Григорів.

— То ти лягай,—озвався Ралько.—Я все одно не буду спати, то й подивлюсь до коней, а як що мене сон зморить, то я тебе розбудю.

— Ото, спасибі тобі, голубе! А то я вже й на сидячки дрімаю.

— Ет, що тепер стерегти? Тепер можна й всім спати,—відказав Ралько.—Що було лучших коней, то вже ворог забрав, а за цими каліками, то він не прийде, не бійсь!

Хлопці повкривались кожухами та й полягали спати. Один Ралько не спав. Його сон не брався. Відколи в його батька, Михайла, взяли коні, то він аж змарнів. Та й коні-ж то були! Паристі, як один. Оба гніді. Махайло їх купив ще півтораками. Ралько плекав їх, пестив, чистив, щоб і пилинки на них не було. Істи було що дати, та й такі коні поробились, як кати. Жиди давали 300 карб., ну а вони-ж ще й заробити думали. З тими кіньми то Ралько мало й ходив на ніч. Батько не пускав. Як випроситься, бувало, коли в батька, що б то з компанією виїхать на толоку, то Михайло наказує: „бери сину, тільки не тримай їх довго. Попасуться трохи та й вертайся.

Сон-ворог. Борони Боже, задрімаєш, то й за шкоду не тяжко. На такі коні, то не так то й зтягнутись. Дома, під замком, все таки безпечніше. Знов прокидаються злодії. Чи не краще-б сину продати, та купити трохи підліщі, бо чогось страшно?" Ралько дуже просив батька, щоб він не продавав, а Михайло не дуже то й мав охоту продавати; він і сам любив плекати гарні коні й любив ними почванитись. Аж одної ночі він вийшов рано на двір, дивиться стінка в стані розібрана... Кинувся до стайні, в очах йому пожовтіло; він крикнув, та й упав. Вибігла жінка, Ралько. Взялись відтирати Михайла. Михайла відтерли, але коні пропали. Кинувся Михайло й Ралько по ярмарках, по містечках; розвезли щось з 15 карб. але коней не знайшли. Мусів Михайло продати коровину й купити хоч які небудь каліки, за 50 карб., щоб весну обробити.

Ралько сидів і все це собі пригадував. Жаль його такий стиснув, що він і не опам'ятався, як почав на весь голос сам до себе говорити:

— А як присягався, ворог проклятий, що в нас шкоди ніколи не буде... А воно що вийшло... Що б то мені було тоді людям сказати, то вже-б його досі не було в селі. Щось би одно було: або мені смерть, або йому.

— То кому так мало бути?—смигав, прекинувшись, Кириян.

— Це я так собі—відказав Ралько.

— Що то „так собі?“ Ти щось знаєш. Кажи! Я тебе так не пустю!

— Та не кричи! Я скажу, тільки ти не розказуй нікому...—відказав Ралько.

— Що-ж ти таке знаєш, що не можна казати?—спитав Киріян.

— О таке я знаю, що краще б мені було й не знати. Я скажу, то аби й не прийшлося смерти пожити. От, я тобі розкажу, а ти мене порадь, що мені робити?

— Ну, кажи!

— То ходім трохи даліше від хлопців, аби котрий не підслухав.

І Ралько потягнув Киріяна за рукав та й відвів від сплячих парубків.

— Ти памятаєш Юхримову Тодоньку?—спитав він Киріяна.

— Чому не памятаю? Царство їй небесне! Та ж ми оба до неї ходили. І чому ти її не сватав? Була-б може жила. Таких дівчат тепер мало,—сказав Киріян.

— А ти думаєш, що я її забув. Як згадаю, то мене ще й тепер коло серця тисне, а в горлі то так давить, що духу спіймати не можу. Не судилось взяти, а до других дівчат не можу чогось навернутись. Кажав я татові: женіть мене, але тоді вони не мали як. Сестру віддавали, а мені казали: „як судилась, то не втіче“. От і не судилась. Ти думаєш, я з добра співаю? З туги співаю. Як заскимить коло серця, то я себе задурюю піснею, щоби біль заглушити.

— Та вже, ще було то минуло...—сказав Киріян.
—Ти кажи, що мав казати.

— Та вже-ж скажу. Нехай хоч ти будеш знати. Як мене не стане, то хоч ти батькові скажеш, через кого я пропав.

— Кажи вже, кажи!—наставав Киріян.

— Ото, йшов я одного вечора, від Тодоньки; засидівся, припізнівся та й пішов навпрямки, полем,

по за ділниці. Саме я звернув на шлях і вже мав повертати в село, коли проти мене їдуть якісь шарабаном. Я зминув з дороги й дивлюсь, хто їде. Було місяшно, але хмурно. А саме на ту хвилину, як вони мене минали, місяць виринув зза хмари й я впізнав наших двох: покійного Кирила й Данила Мота. Я сказав: „добрий вечір“ та й хотів вже йти, коли чую кричать: „стань!“ Я став. Вони спинили коней, скочили з шарабана та й кинулись до мене. Данило скрутив мені руки назад, а Кирило підбив мені коліна та й я впав на землю. Тоді Кирило сів мені на груди та й каже: „Ну! хлопці, як ви кажете? Чи тут його придушити, чи пустити живого?“ На шарабані ще було три чоловіки, якісь чужі, що я їх і не знаю. Один з них каже: „От пусти! Тобі треба душу губити?“ Але Кирило не хотів пустити.—Каже: „такого не можна пустити. Це такий, що викажи, бс його батько кохається в конях.“ А той, з шарабана, якийсь видно старший межи ними, каже: „Пусти хлопця, не муч! Нехай присягне, що не скаже, то ми його коней не зачепим. Чи то й без нього мало коней по селах?“ Тоді Данило підняв мене з землі, поставив на коліна, та й каже: „Цілуй землю й присягай, що не скажеш нікому, що ти нас з кіньми бачив. Як будеш мовчати то в тебе ніколи не буде шкоди, а як перед ким небудь хоч слово скажеш, то знай, що тебе смерть не мине.“ Я слухаю, та й трусюся, боюся й слово промовити. Аж як Данило спомянув за коні, то я глянув до шарабана й пізнав Левкові, карі, а коло них якісь гніді, привязані по боках, але якісь чужі, не з нашого села. Якраз тої ночі пропали Левкові коні й я їх бачив, як от тепер тебе бачу. Тоді Данило пригнув мене до землі та й каже: „Ну! цілуй землю

та й присягай, а то тут тобі й смерть буде!" Я взяв тай присягнув. Тоді мене пустили; посідали та й поїхали, а я втік до дому. Щось зо дві неділі то я не міг відійти від того страху. Що дня мене в дрож кидало, як в пропасниці. "Як прийшов до нас Левко, щось через два дні, та й став просити з плачем, щоб йому порадити, куди йому за кіньми кидатись, то я втік з хати; не міг я того плачу слухати. Я знаю хто їх взяв, і сказати не можу. Мені здавалося, що по мені поверхи видно, що я знаю. Я тоді чуть-чуть було до верби не вчепився на леваді. Все одно, думаю, вже мені не жити. Вже й очкура з себе скинув... Щоб були мамка не покликали до хати, то вже було-б по мені. Як я прийшов до хати, то мамка аж в долоні сплеснули. "То що тобі сину?—кажуть,—чого ти так побілів?" А мене піт холодний обілляв, аж очі заливає. Я впав на постіль та й не спомятався, як заснув. Мамка всю ніч просиділи коло мене, то казали, що я крізь сон говорив: „не скажу, ей Богу, не скажу!“ А я нічого не памятаю, але видно, що не виговорився, бо так і прошло. Потім я вже трохи відійшов від того страху, вже не став боятися? Думаю так: чого мені боятися? Аби лиш не виговоритися, то не буде мені нічого й шкоди в мені не буде. А тепер що вийшло? Обідив ворог. Я вже не знаю, що мені робити?

— Чого-ж ти мовчав?—спитав Киріян.—Треба було зараз сказати. Я був би сказав.

— Так тобі здається. Якби ти перебув таку страховину, то ти би також мовчав. Як придушили, то я мусів присягнути...

— Ет! Яка то вже присяга, як вона силувана? Я би на твоїм місці не боявся. Сказав би на сході,

перед громадою, хто в нас злодій. Вже-б їх досі в селі не було.

— Та й я так думав, яле боявся казати. А що —думаю,—як мені не повірять? Тоді смерть. От і тепер, я тобі сказав, та й то боюся. Кирило вже помер, але Данило ще живий. Що буде, як дізнається?

— Нічого тобі не буде; не бійся!—відказав Кириян.—Здайся на мене. Ти тепер не кажи більше нікому, а з мене ніхто не визнає, що я від тебе чув. Данила ти не бійся. Ми йому скрутим руки цуркою, що він і не тріпнеться, а тоді вже буде, як громада скаже. А громада, за коні, по головці не погладить.

— Кому-ж ти думаєш казати?—спитав Ралько.

— То вже моє діло. Ти вже здайся на мене.—відказав Кириян.—Тільки слухай: Ти трус, я знаю. Але вже, як ми Данила зцуркуєм, то ти вже тоді мусиш перед громадою все розказати. Бо ти й тоді готовий залякатись.

— Е! Мені вже все одно. Раз мати родила, раз помірати! Кажи кому хочеш, я вже не буду таїтись. Вже мені надоїло. Щось одно буде. Або мені смерть, або йому.

— От так, то ти в мене молодчина!—сказав Кириян.—А все-ж таки, ти не розказуй нікому, бо в Данила є своя партія. Як рознесеться по селі, а Данило дізнається, що воно з тебе вийшло, то він тебе й справді застукає в яким тіснім кутку, та аби й не прибив. Тут треба його так взяти, щоб він не сподівався. Ми його приведем перед громаду; нехай його громада судить.

— Коли страшно, аби не вбили,—озвався Ралько.—Ти знаєш, що за коні не милують.

— А тобі шкода?—засміявся Кириян.

— Не то що шкода, але гріх...

— Ет! Ти баба!—крикнув вже сердитий Киріян
—То гірший гріх, такого ворога в селі тримати, щоб не можна було коняки коло хати вдержати. Щоб ти був не мовчав, то можна було тоді Левкові коні вернути й твої були-б не пропали. Ти вже тепер не мішайся.

— Та воно так, але я не хочу гріха на душу брати... Як я викажу на Данила то непримінно будуть бити. А тоді трудно, щоб він живий вийшов. Тоді мені все буде здаватись, що я чоловіка вбив. Буде з мене, що я два роки мучився. Вже більше не хочу! Може-б краще не зачіпати й не казати нікому.

— Я таки добре кажу, що ти баба. А ти знаєш що хто злодія покриває, той сам злодій.

— Та воно так, тільки я боюся гріха...

— То чого-ж ти хочеш?—спитав Киріян.

—Якби так його вислали, то мені-б легше було.

— На це вже не наша воля. Є від нас старші в громаді. Я знаю, що я злодія не покрию. Як ще ти не схочеш правди сказати, то я сам скажу перед громадою, що ти покриваєш злодія. Дарма, що ти мені товариш, а я, ей-Богу, скажу. Тоді й тобі намнуть боки.

— Та вже, роби як знаєш, бо я вже зовсім з толку збився,—сказав Ралько.

— Ну, то й не мішайся. Здайся на мене,—відказав Киріян.

* * *

Петро шукав на Данила ключки, аж одного дня, сама вона йому попалась в руки.

Якось в суботу, приїхав в село ганчар. Став він возом на оболоні, коло ставу, вчепив коням опал-

ку та й взявся випаковувати горшки, миски й иншу посудину. Гончар вже мабуть їхав до дому, бо посудина на возі було не багато, натомість лежало вже скільки повних мішків з пашнею.

Майданецькі хазяйки, побачивши гончара, почали роздивлятись по полицях і міркувати, чого їм на свята не хватає. Кожній треба було якоїсь новенької посудини. І купити в гончара лучше, ніж на ярмарку. З ярмарку несеш, то не раз вищербиться, а то й розібьється, а тут під руками. Ще й без грошей можна купити. Набереш в подолок якої пашні, пшениці чи жита, та йди купувати, чого треба. Гончар наміряє повне горня зерна, та й висипає зерно собі в мішок, а горня віддає. Так і миска й макітра. І торгуватись не треба. Більше він не візьме, лиш стільки, скільки в посудині поміститься.

Майданецькі хазяйки не дуже то й знали розшот. Вони собі покладали таку думку, що міняти зерно за черепки дуже добре, бо не треба готових грошей давати. І от вони, заглянувши гончара коло ставу, кинулись по коморах набірати пашні в хустинки та подолки, щоб собі на свята трохи нової посудини ви-міняти.

Акурат на той час, йшов через греблю Петро: заглянув знайомого гончара та й став з ним на бесіду.

— Добрий день, черепляний батьку!—зажартував Петро.—Куди Бог провадить? Десь вже до дому?

— Доброго здоров'я,—відказав гончар.—От ще трохи у вас тих черепків надкину, та й хочу на Великдінь до дому добиватись.

— Та у вас вже, я бачу, мало що й лишилось.

— Ще є трохи, але, хвалить Бога, багато продав. Сказано: свята; кожній бабі чогось треба. Я й не думав бути в Майдані. Хотів з Березової прямо прядою поганяти, бо так мені ближче. Але в Березові то вчора не було чого й ставати.

— А то чого?—спитав Петро.

— Говоріть! Там вчора таке страховище було, що не доведи Господи!

— Що ж там було?

— Злодія били, коновода.

— А добре били?

— Не дай Боже! Аж страшно було дивитись. Я там близько не підходив, бо там було таке збіговисько, що приступу не було. Хіба хто лінувався, або вже не міг дотиснутися, то не бив. Кажуть, що там він дух спустив.

— Собаці собача смерть.

— Казали люди, що він і на вашого якогось ви-
назував.

— А не казали, як називається?—спитав Петро.

— Та-ж казали, але я забув. Знаю, що Данило, але фамілію єй-Богу, забув. Якось так чудно. Дай Боже пам'ять... Якось так коротенько.

— А ну-ну! пригадайте, — допитувався Петро, шарпаючи гончара за рукав.

— Коли забув, як заорав. Знаю, що Данило.

— Чи то один пес Рябко? Данилів же є багато. Тут якби фамілію знати...

— Якась таки така, злодійська фамілія. Круць, не Круць.....

— Може Мот? підхвativ з нетерплячки Петро.

— То-то-то! Аж тепер згадав. Данило Мот. То й ви також свого злодія маєте?

— Де ви бачили село без злодія? Є того добра скрізь...

— То-ж ви повинні свого злодія знати,—сказав гончар.

— А хто його може знати, поки не спіймався? Часом дурно на когось набрешуть...

— А то може вам який свояк?—спитав гончар.
—То вибачайте...

— Ні, чужий. Але ви бабам не розказуйте, бо баби рознесуть по селі, та й може бути на невинного напасть.—Сказав Петро.—Це треба перше розізнати. А ви коли їдете.

— Коні попасуть, та й буду рушати,—відказав гончар.

— Ну, бувайте, здорові, щаслива вам дорога!

— Спасибі!

Коли Петро відійшов від воза, гончар поглянув за ним і сказав сам до себе: „Не що, лиш у Петра якийсь свояк злодюжка, бо щось дуже допитувався.. Що-ж; в сем'ї не без вирода“.

А Петро йшов греблею в село, та й думав: „Грпався жучку в ручку! Тепер проси Бога, бо не знаю, чи вимотався!“.

* * *

Другого дня, в Неділю з полудня, сидів Андрій на призьбі своєї хати й читав евангеліє. З села долітав якийсь гомір, якийсь крик. Андрій склав книжку й став наслухувать. Крик не втихав, а підносився чим раз то більший. Чутно було чоловічі голоси, жіночі, дитячі...

Андрій прислухувався ще хвилину, потім сунув книжку за пазуху, перескочив через перелаз і пог

на крик. Проминувши громадський магазин, він побачив на обolonі тижбу людей. Гурток стиснувся в однім місці, решта стояла кругом. Поодаль бігали розтріпані, розкручені жінки, а діти повилазили на окопи, на мури й плескали в долоні. Чим ближче підходив Андрій, тим голосніше гудів йому в вухах крик і гомір.

— Бий злодія!

— Бий сучого сина!

— Нема вже кого бити; вже не дихає!

— Притаївся подлий! Дай йому в бік, то прокинеться!

Так кричали розлютовані, роз'ярини люди. Андрій догадався, що робиться, лиш не міг догадатись, кого бють.

— Господи! Не допусти гріха!—промовив Андрій сам до себе.— Коли-б ще живого застати,—повторяв він, поспішаючи що сили.

Піт йому обілляв лице. Задиханий, з розвіяним, сивим волосям, з блищачими, як жар серед темної ночі очима, влетив Андрій, як вихор, в середину збитої розлютованої громади.

— На бік!—гукнув він несамовитим голосом.

Товпа розступилась.

— Проч бучки!—крикнув знов Андрій.

Бучки, вилка, люшні повипадали з рук; крик замовк, громада розступилась і втихла. Якийсь ляк обгорнув людей. Ніхно не озвався й словом.

Андрій розтрутив найтісніший гурток і глянув на землю. Перед ним лежав Данило Мот, окрівавлений, в піврані одежі, привязаний до дошки. Руки мав звернені назад і зцурковані тонким ремінцем, що вівся в тіло, аж жили набрались крові й виступили

наверх, як сині басамани. Очі мав зажмурені, на варгах стояла кривава піна.

Андрій припав до Данила, приклав вухо до грудей, намацав серце рукою.

— Відро води! Живо!—закомандував він.

Сам добув ножа, розрізав пута, відкинув дошку на бік. Люди стояли кругом, мовчки; по воду ніхто не рушився. Андрій поглянув по громаді, потім встав, вирівнявся й крикнув:

— Хто посміє не послухати, той в каторзі зогниє! Киріян! Ступай по воду! Петре! Старосту мені сюди! Духом! А решта стояти. Ані з місця!

Люди загули, як бджоли.

— Мовчи, один з другим!—гукнув Андрій.

Громада знов замовкла.

Ралько приніс води. Андрій бризнув Данилові на лице, підняв йому голову вище. Данило розкрив очі, закашлявся й харкнув кривлею.

— О-о-о-й!...—застогнав він, хапаючись за лівий бік.

Тимчасом прийшов староста.

— Ви бачите, старосто, що у вас робиться?—спитав Андрій, показуючи на Данила.

А то що, я мав голову підкласти?—відказав староста.

— То й глядіть, аби й не прийшлося головою накласти!—сказав Андрій.—Тепер наставте вуха й слухайте, що буду казати: Як не хочете, один з другим, дітей посиротити й в каторзі погнити, то моліть Бога, щоб Данило виходився. Тепер візьміть його обережно, до дому. Ви, старосто, пішліть підводу за дохтором, а до Данилової хати варту на ніч! Коло слабого я сам буду сидіти. А коли не хочете лиха на

свою голову, то тримайте язик за зубами й про те, що було, мовчіть! А тепер, марш по домах!

* * *

Громада, як турма овець. Зберіть ви й розумних людей до купи, в громаду, то десь той їх розум дівається. Вже вони не мають ні свого розуму, ні своєї волі. Вони дивляться на переднього. Як знайдеться один сміливий, що вмів верх взяти, то такий громаду на все поведе; на зло й на добре. На те йому ніякого права не треба. Аби вмів приказати, то громада його послухає.

Біда ті громаді, що над нею злий та хитрий верх візьме...

На щастя майданецької громади, знайшовся чоловік чесний і сміливий, що вмів її від самосуду в пору спинити.

Майданецькі люди, на котрих Андрій нагрозив так несподівано, коли вони, розлютовані, катували Данила й хотіли йому кінця доїхати, так збились з панталіку, що ніхто не посмів проти Андрія й слова сказати. Порозходились тихо, як діти, коли їх посварить батько. Ніхто й не спитав, яке то він мав право на них кричати, приказувати; звідки то він старшим обібрався?

Аж дома, вони трохи опам'ятались і почали роздумувати, що не треба було Андрія слухати, а Данила треба було таки добити.

— Нікого-б і не винували, — казали люди, — бо всієї громади не будуть-же судити, а було-б одним злодієм менше. Тепер вичуняє й знов буде красти.

І ніяк не могли люди розібрати, чого то так Андрій обстав за Данилом. Андрій же чесний чоловік;

це всякий знає. Свое лишить, а чужого не зачепить. Данило злодій. Це вже тепер видно. На нього зо всіх боків виказується. І той злодюга, що його в Березові вбили, виказав на Данила й Ралько Михайлів то аж тепер признався, що його, на свої очі з кіньми бачив, та боявся казати, бо злодії обіцяли йому смерть зробити, як промовиться.

І чого то той Андрій так кинувся відбороняти Данила? Та-ж Данило й його в біду хотів завести. Ще й так, не знати, чим то діло кінчиться, за ті книжки, що урядник забрав.

А тепер Андрій Данила, як брата рідного доглядає?

Ніяк не могли люди того всього второпати.

Тимчасом Данило поправлявся по трохи. Доктор признав, що в середині нічого не пірвано. Права рука була викручена, то доктор наставив, синяки й ранки погоїлися. Лиш легки були трохи надвердшені й Данило ще кашляв. Наразу харкав кривлею, а тепер, то вже й харкотиння очистилось.

Данило крепко подався. Був він чоловік, як дуб, а тепер похилився, змарнів, посунувся. Андрій сидів коло нього, поки він був слабий і не міг піднятися. Підносив його, давав ліки, промивав його рани, мазав синяки. Коли вже Данило почав вставати, Андрій пішов до дому.

Одного разу, коли Андрій сидів в своїй хаті, прийшов до нього Данило.

— Добрий день. Можна зайти?—спитав він від порога.

— Дай Боже здоровля. Заходьте! — відказав Андрій.

— Прийшов я вам подякувать. Ви мене від смерти спасли.

— Богові дякуйте! Видно, така Його воля була, щоб ви ще пожили.

— Та вже. Воля Того, що світ Його. Але Бог мене вашими руками спас. А ви може й не знаєте, що я перед вами винен.

— Що ми будем старе споминате? — сказав Андрій.

— Вам можна й не памятати, а я собі місця не можу знайти, поки ви мене не простите й поки люди мене не простять. Мені здається, що доти мене й Бог не простить. Правда, били мене люди, тяжко били, але я їм прощаю, бо вони мене розуму навчили. Тепер я вже перемінився. Вже я не той, що був.

— То й слава Богу. Всілякими способами Господь людей на добру дорогу повертає — сказав Андрій.

— Ну, я вже повернувся. Не хочу вже я на стару дорогу повертати. Не знаю лиш, чи люди мені повірять, чи простять?

— Як покається, то й простять.

— Я вже покаюся. А людей буду просити. Тепер, вас прошу: простіть мене.

— Я не гнівався й зразу. Не вилику ви мені кривду зробили, а тепер, як ви покинете свою стару натуру, то я такий вами буду рад, як братом рідним.

— Спасибі вам, що ви зла не памятаєте. Якби такі всі, як ви... Люди мені так легко не подарують.

— Якось то воно буде. З людьми я переговорю, а потім вам скажу. Колись ми тут зійдемося, та й якось діло залагодим. Я вам дам знати, коли прийти.

— Спасибі вам, Андрію,—сказав Данило,—я-б так хотів, щоб признатися перед людьми. Мені, здається, легше стане. А люди нехай собі судять, як схотять.

* * *

Через скільки день, вели через Майдан, етапом, поарештованих людей з Березової. Йшло їх чоловік до 20. З них 9 чоловік закованих. Це були ті, що їх завинували за вбивство злодія в Березові. Хоч і як громада доказувала, що нема винних, бо громада осудила злодія, громада й убила. Суд таки знайшов найбільше винних проводаторів і тих забрали. Полишали хати, покинули жінок і дітей і пішли відбувати покуту, за те, що вбили чоловіка. Хоч і казали вони на суді, що вони не чоловіка убили, а злодія, але це їх не виправдало.

Майданецькі люди повиходили дивитись на етап. Вийшов і Петро. Коли етап вже перейшов, коли вже не було видно зза пороху, закованих людей, лиш ще долітав бряскіт кайданів, Петро озвався:

— Отаке й нам мало бути, не одному. Щоб не Андрій, то так би й я тепер тягав кайдани по дорогах...

— А мені й ще страшно, як згадаю, як тоді вуйко Андрій крикнули: „Проч бучки!“ Я, признатися, й не бив, але й я затрусився. Я ще ніколи не чув, щоб вуйко Андрій так страшно кричали,—сказав Ралько Михайлів.

— Розумний чоловік, хоч і крикне, то знав як і коли,—озвався старий Михайло, Ральків батько.—Я вже тепер бачу, що він розумний чоловік. Я й сам дивувався, чого то він з таким криком напав на гро-

маду, а він громаду спасав від лиха, а чоловіка від смерті.

— Ви як собі знаєте,—сказав Петро,—а я йду до Андрія. Нехай хоч подякую, що він мене спас від кайданів.

— То й ходім,—озвалось кілька хазяїв.—Хто його знає, кого були-б завинували...

Так, гуртком, зібралось до Андрія кільканадцять хазяїв. Андрій не знав, чого вони прийшли, але радий був, що зможе з ними про Данила поговорити. Петро перший почав йому дякувати, але Андрій його перебив:

— Лишіть но ті, пустяки. Богові дякуйте, що вас від гріха встеріг. А що ви скажете, як той самий Данило, що ви його хотіли вбити, розкається перед вами й буде просити прощення?

— Нехай його Бог простить,—сказав Михайло.—Хочень він мене побідив. Коли-б то він лиш свою натуру покинув.

— Дайте руку Михайло!—озвався Андрій, протягаючи йому свою руку.—Ото ви мене порадували! А ви як скажете Петре? І ви його прощаєте? Вас же він не побідив, лиш посмішив трохи. Це не тяжко простити.

— Та воно й правда,—відказав Петро.—Та я сам собі був і винен; якби не та горілка, то він би мене був і не підвів. Не буду я йому зла памятати.

— Ми, то й прощаєм,—озвався Михайло,—але нас тут мало. Треба-б якось так зробити, щоб він перед громадою покорився, та щоб його громада простила.

— Ви кажіть межі людьми, а в Неділю, після церкви, Данило сам стане перед громадою й буде про-

сити прощення. Тільки ви вже наговоріть людей, щоб його на посмішки не брали,—сказав Андрій.—Бо воно, бачите, не так то легко чоловікові переломити себе й свою вину признати.

— Та вже-ж була й покута,—сказав Петро.— Поки ви, Андрію, надбігли, то там йому таки добре всипали... Всякий своє відбив. Він і так крепкий, що витримав... Не мають чого люди дуже й затинатись. Так треба й людям казати. Ну, бувайте здорові!

— Ідіть здорові!—відказав Андрій.

* * *

Пішла по селі чутка, що в Неділю Данило буде перед громадою свої гріхи признавати. Зійшлося людей багато. Повиходили з утренні й ждали на цвинтарі, що то буде? Незабаром прийшов і Данило. Він ще не зовсім поправився після слабости. Похилений, блідий, йшов помалу, підпираючись палицею. Прийшов на цвинтар, перехрестився перед церковними дверима, потім поклонився громаді, та й так почав казати:

— Ото, панове громада, спасибі вам, що ви мене розуму навчили. Не допустив Господь на вас гріха а на мене смерти. Така видно була воля Божа, щоб я ще прожив трохи, щоб мав коли опам'ятатись, покаятись перед Богом і перед вами. Не дурно мене Мотом прозвали. Мотав я, крутив, обманював, крав, аби якнайбільше грошей збити. Отак мене було засліпило, що я вже, по за грошима, нічого не бачив. Аж як мені смерть посвітила в очі, аж тоді я проглянув. Аж тоді я побачив, що скільки-б я не намотав, скільки-б я не накрутив, скільки-б я не накрив, то це все людські сльози, людські прокльони, людська

кривда. То й весь мій зарібок. Гроші тут лишаться, а той весь тяжкий зарібок піде зо мною, на страшний суд Божий. Аж тоді я побачив, що по за грошима є щось краще на світі. Є добро, є правда, є любов. А я з того колись посмішкувався. Я сміявся з Андрія, що він людям якісь байки розказує, і я його хотів з села позбутись, бо я думав, що він мені заважає людей, в шиньку, обдирати. А тепер я бачу, що він навчав людей добра й правди. Я посмішкувався з Андрія, що він ходив на цвинтар, своїх найближчих навідувати... А тепер я бачу, що то була любов. А як є любов в серці у чоловіка до найближчих, то знайдеться вона й до всіх, навіть і до ворога. Я считав Андрія за дурного, а він прийшов мене, свого ворога, від смерти спасати. То була любов, над котрою я покепкувався. Багато я перебув, багато передумав багато й навчився. Тепер вже я не той, що був. Простіть мені люди все зле, що я вам зробив. Прийміть мене знов за чоловіка. Був я мот, був я злодій, нехай я проживу межи вами чесним чоловіком, скільки мені Бог жити назначив. Простіть мене й зла не пам'ятайте!

— Нехай Бог простить!—озвалась хором громада.

— Спасибі вам, спасибі! промовив вже крізь сльози Данило й закашлявся.

— Простіть і ви нас,—озвалось з громади скільки голосів.—Ми вас здоровля збавили...

— Нехай Бог простить,—відказав Данило.— Тепер і ще мене послухайте. Мені багато винні гроші. Все то кривда ваша... „Не хочу я вже тепер кривдою рук паскудити; не буду я у вас тих довгів допоминатися. Левонтєві коні я сам видав. Вони були варт тоді зо 100 карб. то я ті гроші Левонтєві верну.

За Михайлові коні я не знаю нічого; вони без мене взяті. Більше коней я в Майдані не брав. Маю ще 300 карб. покладних грошей. Вони також з кривди. Я їх віддам Андрієві, на бідних нашого села. Нехай він їх розпозичить, чи роздасть. Він буде знати, як ними розпорядитись. А мені хліба стане віка дожити. Не багато його либонь, лишилось... Нехай я з собою тих моїх зарібків проклятих не беру на суд Божий...

І Данило знов закашлявся.

Громада мовчала. Ніхто й слова не промовив.

Чоловіки гризли варги, щоб не заплакати. Баби не встидались. Сльози котились їм з очей, як горох, а вони їх навіть не втирали.

На дзвінниці вдарив дзвін і люди рушили до церкви. Данило перехрестився й схилившись, посунув помалу до дому.

Після набоженсьтва, стали люди розходитись по домах. По дорозі, тільки й балачки було, що про Данила.

— Ото, мамочко, виказав на себе, чисто, як на сповіді!

— А-я, а-я; так, часом, Господь наверне хрестянина на дорогу.

— А як він казав. Як то казання гарне, то так і він. Бігме!—казали баби.

— А я вам кажу, куме, що то його Андрій так перевернув. Він там доглядав його, лічив, та й розм'ягчив його серце. Він так якось уміє, невизначно, помаленьку, тоді слово, тоді слово, та й переверне чоловіка на своє. Я й по собі скажу. Я через нього покинув горілку пити; вже оце рік минув на Великдень. А ви знаєте, що він мене ні разу не прозвав п'яницею, хоч я, бувало, таки частенько напивався.

І не казав він мені: „не пий!“ А потім, як я вже покинув, то він мені сказав: „я знав, що ви покинете“.

— Розумний чоловік, то нічого говорити.

— А ще більше, він справедливий чоловік. Він ніколи не двоїть. Як так, то так, а як ні, то ні. Він собі йде рівно, так, як його сумління керує й вже ти його нічим з дороги не звернеш.

Так балакали люди повертаючись з церкви.

* * *

Данило сповнив своє слово. Він приніс Андрієві 300 карб., а Левкові віддав 100 карб. за коні. Андрій порадив людям, щоб не роздавати тих грошей, а позичати їх кому треба, потрохи, на малий процент. Вибрали до Андрія ще два чоловіки, що призначали, скільки кому можна позичити. Та каса є ще в Майдані й досі, і вже на ті гроші, приросло більше як 200 карб. з процентів.

Данило не пожив довго. Покашляв до осені, а в зимні м'ясиці заслаб гірше й в Пилипівку помер.

Андрій після того пожив ще зо три роки. А роботи мав він до смерті багато. Книжки йому вернули, бо в них не знайшлось нічого забороненого. І знов, вечерами, сходились до нього люди посидіти, порадитись, побалакати. А найбільше клопоту мав Андрій з судами. Майданецькі люди таку собі привичку взяли, що як зайде яке діло, що не можуть погодитись, то йдуть до Андрія, щоб він їх або помилив або розсудив. І Андрій мусів судити. Розпитає, розізнає, розвідає, а потім думає. А думав він, нераз, довго. Часом два дні, а то й три дні. А вже, як скаже слово, то вже так по правді, що ні на волосок не зхибить. На разу, то деякі, після Андрієвого суда,

тягались ще й по судах, але все виходило так, як Андрій сказав зразу. Потім вже так завелось, що майданецьких людей не було видно в суді. Не ходили по волосних судах, не тратили днів коло мирового, не возили та не поїли свідків. Що почалось в Майдані, то в Андрієві хаті й кінчалося. Навіть другі села завидували майданецьким людям і часом і з чужих сел приїздили, щоб Андрій розібрав їх діло.

— Він від правди й на волосок не схибить. Та його нічим і не купиш...

— Де тут його купити? Він, якби був хотів, то мав би половину Майдана. Жив би собі паном. А от, не схотів...

Так казали люди про Андрія.

А Андрій нікому не відказував ні поради, ні помочі, ні розсуду.

* * *

Одного часу, сиділо в Андрія чоловік зо 20. В хаті було душно. Андрій відчинив вікно. Він був розігрітий; холодний вітер його обвіяв і його стало в плечах колоти. На ніч появилась гарячка. Рано староста післав за доктором. Доктор сказав, що в Андрія запаління легких і тяжке, бо обіймиле всі легки зразу й так, що в його літах то мала надія. Андрій і сам почував, що приходить кінець. Висповідався та й ждав спокійно смерті. Люди навідувались часто до слабого, але він вже мало що міг говорити. Він лиш тримав розкрите євангеліє та й показував мовчки на одно місце, де стояло: *„Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, що клянуть вас, добро чиніть тим, що ненавидять вас і моляться за тих, що нападують на вас та гонять вас“*.

Перед самою смертю, він, в гарячці, споминав жінку й дочку: „зараз їду жінко... зараз доню, Титянко... от, ще лиш трохи вправлюся...“ шептав він тихо. Потім підняв руку, перехрестився та й віддав Богові душу.

Малий майданецький цвинтар не міг помістити людей. Всі, до найменьшої дитини, пішли за домовиною Андрія. Всі плакали, як по батькові діти.

— Не скоро вже такого другого Андрія будем мати,—казали люди.

І от, вже п'ять років минуло. Вже Андрієва могила заросла травою, але пам'ять по ньому жива ще в Майдані. Люди так його споминають, як ніби його ще вчора хоронили.

І та пам'ять по чесному, правдивому чоловікові, не од одного лиха спасла Майданецьку громаду. Його наказ: „Любіть ворогів ваших“ поселив в селі мир і згоду.

Та чи на довго?

.....◆◆.....

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

селянський український часопис

„СЕЛО“

Видання Подільської Губерніяльної Народної
Управи.

„Село“ виходить два рази на тиждень.

На рік коштує 1 р. 20 к.

Передплату посилати на адресу:

Кам'янець-Под., Губерніяльна Народ-
ня Управа, Редакції „Село“.

ПРИЙМАЄТЬСЯ

передплата на селянську газету

„СЕЛЯНСЬКЕ СЛОВО“

що виходить у Києві два рази на тиждень.

Адреса редакції: Київ, В.-Васильківська № 38.

Газета „Селянське Слово“.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

щомісячний Українськ. Ілюстрован. часопис

„УКРАЇНСЬКЕ ПАСІШНИЦТВО“.

АДРЕСА: Київ, Фундуклівська, 27.

У Києві виходить 2-х тижневий часопис сільсько-
господарської кооперації

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“.

Адреса редакції й контори: Київ, Подол,

Спаська № 16 „Централ“.

В КИЇВІ ПОЧАВ ВИХОДИТЬ
історичний журнал

„НАШЕ МИНУЛЕ“.

Передплату на цей журнал треба слати на адресу: Київ, Хрещатик, 50, Видавничому Товариству „Друкарь“ для журналу „Наше Минуле“.

**„Літературно-Науковий
Вістник“**

Щомісячний журнал літератури і громадського життя.

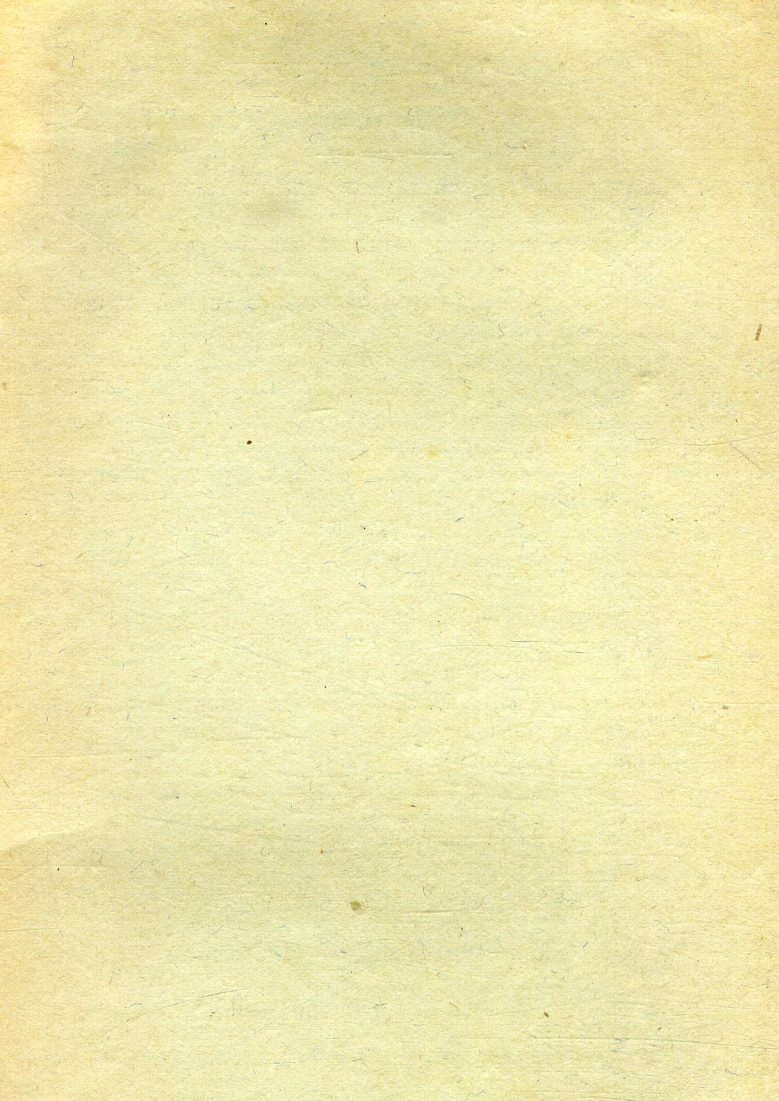
Передплату слати на адресу:
Київ, Велика Підвальна вул., 36; конторі журналу „Літерат.-Наук. Вістник“.

„КНИГАРЬ“

літопис українського письменства.

Виходить щомісячно. — Видає т-во „Час“.

Передплату слати на адресу:
Київ, Велика Володимирська вул., 42.

255 (1987)

Д А Н Н

6831

Подільської Губерніяльної Народної

1. Збірка казок і оповідань для читання в школі (рік II і III)—ц. 70 к.
2. Читанка для школи (перша книжка після букваря)—ц. 75 к. (розпродано).
3. Читанка для вищих початкових та середніх шкіл, ч. II—ц. 4 кар. 80 к.
4. *Російсько-Український Словник*, 480 сторінок великого формату— ц. 15 карб.
5. Низка оповідань з поля географії для читання в школі і дома, рік 4 і 5 навчання—ц. 45 к.
6. *Ф. Шумлянський*. „Кохаймося в рідній мові“— ц. 15 коп.
7. *В. Бойко*. „Через що Україна стала самостійною державою“—ц. 15 коп.
8. „Холера“ (листок).
9. „Просвітні Т-ва“ (листок зі зразковим статутом „Просвіти“).
10. „Український катехизис“ ціна 75 коп.
11. *Волошиновський*. „Андрій“ оповідання ц. 1 карб. 60 к.
12. *Воронець*. Букварь „Ярина“, 80 стор. з 40 малюнк.—ц. 2 карб.

Д Р У К У Ю Т Ь С Я:

1. Біблійна історія.
2. *Козак*. „Географія загальна“.
3. „Читанка для вищих початкових шкіл“, ч. III.
4. „Читанка для дорослих“.
5. *Григорьев-Начи*. „Поділля“ — історично-географічний нарис.
6. *Волошиновський*. „Дріжджі“ оповідання з селянського життя.

І. Волошиновський.

А н д р і й

Оповідання з селянського життя.

Друкувалось в
„Світовій Зірниці“
1909 р.

Видання Подільської Губерніяльної Народної Управи.

Ціна 1 карб. 60 коп.

Подільська Губ. Друкарня.
1918.